

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
кафедра політології

ПУБЛІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕМОКРАТІЇ В УМОВАХ ГЛОКАЛІЗАЦІЇ

Кваліфікаційна робота
за спеціальністю 052 - Політологія
освітнього рівня «магістр»

студентки
II курсу ОР «магістр»
денної форми навчання
Діани СТАНДРАТЮК

Науковий керівник -
доктор політичних наук, професор
Володимир ЦВИХ

Допущено до захисту:

Завідувач кафедри _____

Київ – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ТА ВЗАЄМОВПЛИВУ ГЛОКАЛІЗАЦІЇ ТА ПУБЛІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ДЕМОКРАТІЇ	6
РОЗДІЛ 2 ДЕМОКРАТІЯ ТА ГЛОКАЛІЗАЦІЯ: ОСОБЛИВОСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ..	34
РОЗДІЛ 3 ВИКОРИСТАННЯ ПУБЛІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ДЕМОКРАТІЇ В УМОВАХ ГЛОКАЛІЗАЦІЇ	57
ВИСНОВКИ.....	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ	83

ВСТУП

Актуальність теми. Процеси глобалізації пронизують усі сфери суспільства, чим зумовлюють виникнення нових проблем на локальному рівні. Однією з таких проблем є обмеженість реального впливу громадян на формування політики у їхній взаємодії з державою. Криза представницької демократії потребує теоретичного осмислення та пошуку шляхів включення громадян в процес прийняття рішень. Нові можливості політичної інклюзії пропонує концепція деліберативної демократії шляхом широкого обговорення політичних проблем та знаходження суспільного консенсусу. Саме глокалізація, як поєднання глобального та локального, пропонує нові можливості обміну кращими практиками та їхньої адаптації до місцевого контексту таким чином, що виконується принцип: «Мислити глобально, діяти локально». Тому, розгляд проблеми взаємодії держави та громадянина в контексті глокалізації несе потенціал створення теоретичного підґрунтя та практичних інструментів для її вирішення.

Сьогодні ми спостерігаємо все більший вплив інформаційних технологій на життя людини. Не виключенням є й використання інформаційно-комунікативних технологій у публічному управлінні, що стає частиною державної стратегії розвитку (наприклад, схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації). Варто зазначити, що сьогодні в нашій державі створюються нові електронні сервіси, що мають на меті спростити взаємодію держави та громадянина, зробити державні послуги ефективнішими та дозволити громадянам контролювати владу – публічні технології. В контексті глокалізації це говорить про: по-перше, вироблення політики відбувається з врахуванням локальних та конкретних вимог, по-друге, публічні технології посилюють вплив громадян на процес прийняття рішень, по третє, відбувається адаптація різних досвідів взаємодії держави та громадян до локального контексту, по-четверте, формуються нові політичні актори. Таким чином, у роботі буде

досліджено як публічні технології можуть впливати та яку роль вони відіграють у демократичному політичному процесі в умовах глокалізації.

Метою дослідження є виявлення можливих шляхів залучення громадян до процесу прийняття рішень на локальному та національному рівнях в умовах глокалізації. Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- розглянути основні концепції глокалізації;
- проаналізувати вплив глокалізації на створення «публічних технологій» (public tech), «державних технологій» (gov tech) та «громадських технологій» (civic tech);
- виявити взаємозв'язок між глокалізацією та участю громадян в процесі прийняття рішень;
- проаналізувати поняття публічного простору та концепції деліберативної демократії як альтернативного способу залучення громадян до політичного процесу;
- дослідити поняття «публічні технології» (public tech), «державні технології» (gov tech) та «громадські технології» (civic tech) як інструменти залучення громадян до процесу прийняття рішень та контролю державної влади;
- порівняти платформи публічних технологій «E-DEM» та «Decidim».

Об'єктом дослідження є глокалізація та її вплив на процес взаємодії громадянина та держави.

Предметом дослідження є використання публічних технологій як інструменту демократії в умовах глокалізації.

Методологічною основою роботи є підходи: З. Баумана, який використано при розгляді глокалізації, Дж. Рітцера та В. Рудометофа під час дослідження публічних технологій як елементів глокалізації, Г. Арендт, який дозволив проаналізувати поняття публічного простору та Ю. Габермаса, який

дозволив розглянути публічні технології як інструмент деліберативної політичного процесу.

При написанні роботи також використовувалися загальнонаукові методи: аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, індукція, дедукція та спеціальні методи: системний, структурно-функціональний, порівняльний, історико-описовий. Так, системний метод було застосовано при розгляді глобального та локального як елементів світової політичної системи, які при взаємодії створюють нову властивість – глокалізацію. Структурно-функціональний метод було використано для дослідження держави та громадянства/громадянина як структурних елементів політичної системи на національному та місцевому рівнях, що виконують певні функції для її збереження. Порівняльний метод дозволив порівняти платформи публічних технологій «E-DEM» та «Decidim», а його різновид, порівняльно-правовий метод, було застосовано при аналізі відповідності модулів платформи «E-DEM» національному законодавству. Історико-описовий метод дозволив проаналізувати поняття «глокалізація», розглянути еволюцію концепції деліберативної демократії та дослідити розвиток публічних технологій та їх використання.

Структура магістерської роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (100 позицій), що зумовлено тематикою та проблематикою дослідження.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ТА ВЗАЄМОВПЛИВУ ГЛОКАЛІЗАЦІЇ ТА ПУБЛІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ДЕМОКРАТІЇ

Сучасна політична наука все частіше поповнюється новими термінами, наприклад, не так давно науковці почали використовувати поняття «fake news», «Brexit», «гібридна війна» та ін. Політичні неологізми описують явища, яких раніше не існувало або вивчення яких раніше не було у фокусі дослідників. Одним з таких відносно нових термінів, що утворився внаслідок глобалізаційних процесів, є «глокалізація».

Оскільки глокалізація є похідною від глобалізації, то доцільно спочатку дати дефініцію останній, щоб надалі мати змогу зрозуміти їхнє співвідношення. В науковий обіг поняття «глобалізація» ввів Т. Левітт, який у статті «Глобалізація ринків» в 1983 році зазначив, що люди, які проживають у різних частинах світу мають одні і ті ж потреби, і що технології (розвиток зв'язку, транспорту та подорожей) сприяють гомогенізації їхніх бажань і поведінки. Цей процес створює по-справжньому глобальний ринок та підвищує конкуренцію між локальними виробниками та глобальними корпораціями, адже саме другі можуть запропонувати стандартизований продукт по найнижчій ціні. З огляду на це, глобалізація трактується дослідником перш за все як економічний феномен, який ілюструє злиття ринків та домінування глобальних корпорацій [73].

З кінця ХХ ст. глобалізацію все частіше починають трактувати не лише як суто економічний процес. Так, Е. Мак Грю вважає, що глобалізація відноситься до множинності взаємозв'язків між державами та суспільствами, які складають сучасну світову систему. Вона описує процес, коли певні події, явища чи прийняті рішення в одній частині світу приносять результати в іншій. М. Уотерс зазначає, що глобалізація - це соціальний процес, в якому географічні обмеження соціально-культурних спільнот відступають, а індивіди дедалі сильніше це розуміють. А. Негрі та М. Гард розуміють

глобалізацію як утворення ряду національних та наднаціональних організацій, які об'єднані єдиною логікою правління [92, с. 11-14].

Т. Фрідман у своєму дослідженні «Лексус і оливкове дерево. Зрозуміти глобалізацію» зазначає, що глобалізація - це невинна інтеграція ринків, держав та технологій; у певному сенсі вона дає змогу окремим людям, корпораціям та державам проникати у світ далі, швидше, глибше і дешевше, ніж будь-коли раніше, і в певному сенсі дає змогу світові проникати в окремих людей, у корпорації та держави далі, швидше, глибше і дешевше, ніж будь-коли раніше [43, с. 17]. Тобто дослідник трактує глобалізацію як двосторонній процес взаємодії.

Отже, глобалізацію можна визначити як процес збільшення взаємозалежності між державами, що спричинений зростанням важливості економічних, політичних, культурних, інформаційних, військових та інших типів зв'язків. Наведені визначення глобалізації наголошують увагу на процесі творення спільних цінностей, бажань, взаємопов'язаності світових процесів.

Ідея взаємопов'язаності різних рівнів світової системи розвивається у концепції глокалізації. Вперше термін «глокалізація» було використано в Японії і означало пристосування методу оброблення землі до місцевих умов. Японським відповідником глокалізації було слово «dochakuka», яке вперше з'явилося в статті японських економістів, що опублікована наприкінці 1980 рр. у «Harvard Business Review». «Dochakuka» означає робити щось по-місцевому [96, с. 134]. Надалі цей термін активно використовувався в маркетингу і саме звідти перейшов до гуманітарних наук.

Одним з перших концептуалізував це поняття Р. Робертсон. Так, у статті «Глокалізація: часопростір і гомогенність-гетерогенність» він зазначає, що існує потреба введення поняття глокалізації, адже наукове дослідження глобалізації схильне стирати локальний вимір. Окрім цього, розглядаючи процеси глобальної гомогенізації/гетерогенізації науковцям варто не протиставляти дані тенденції, а досліджувати їхній взаємозв'язок. За

визначенням Р. Робертсона глокалізація – це поняття, що означає одночасність та взаємопроникність глобального та локального, або ж універсального та партикулярного [38, с. 53, 55].

На думку Р. Робертсона основне завдання дослідження глобалізації – досягнути посилення взаємозалежності світу, яка проявляється на рівні чотирьох основних елементів: суспільства, індивідів, міжнародних системи суспільства та людства. Аналізуючи ці чотири рівні дослідник доходить висновку, що глобальне не протистоїть локальному, а навпаки – локальне є частиною глобального. Тому, якщо визначати глобалізацію як стиснення світу, то вона також передбачає пов'язування локальностей, їхнє «винайдення» [38, с. 60].

Р. Робертсон акцентує увагу на тому, що глобальний та локальний виміри можуть та мають бути поєднаними. Тому головне дослідницьке питання, яке стосується вивчення глокалізації, полягає у тому, як розглядати глобальне та локальне у єдності, адже глобалізація впливає та у певному сенсі створює локальне. Тому розглядати глобальне як таке, що протидіє локальному, нівелює його, на думку дослідника, не варто [38, с. 61].

Я. Н. Пітерзе розглядаючи питання взаємодії локального та глобального у статті «Глобалізація як гібридизація» зазначає, що глобалізація - це процес гібридизації, який дає початок глобальній мішанині, що проникає на локальні рівні та має здатність формувати глобальні наративи [38, с. 73]. Саму ж гібридизацію дослідник визначає як сукупність способів, в які форми відділяються від існуючих практик та рекомбінуються з новими формами, утворюючи нові практики. Тобто йдеться про процес, під час якого існуючі практики (можемо їх назвати елементами системи відповідно до системного підходу) в процесі взаємодії з іншими практиками (елементами іншої системи) набувають нових властивостей. Гібридність як така є породженням взаємопроникнення різних практик, які проявляють себе у гібридних просторах та місцях. Гібридність може бути асиміляційною, коли вона слідує

глобальним тенденціям, так і дестабілізаційною, коли протидіє глобальним тенденціям [38, с. 78-80].

Відповідно до концепції Я. Н. Пітерзе ми можемо говорити про глокалізацію, якщо представники локального вибудовують свою поведінку на основі глобальних підходів (наприклад, коли національні меншини апелюють до дотримання стандартів прав людини).

По-іншому на проблему глокалізації дивиться З. Бауман, який у книзі «Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства» [6] та у статті «Глокалізація: глобалізація для одних та локалізація для інших» [45] висловлює думку, що глобалізація та глокалізація сприяють посиленню нерівності між багатими та бідними. Нерівність проявляється у тому, що еліти стають дедалі глобалізованішими та екстериторіальними, в той час як наростає локалізація іншої частини населення [6, с. 7]. Не лише еліти втрачають прив'язку до території, а й центри прийняття рішень та творення цінностей, вони все більше уникають місцевих обмежень. Поглиблення нерівності є наслідком стиснення простору та часу, яке є підґрунтям формування класу так званих «поміщиків, які мешкають деінде» [6, с. 13]. Окрім цього, глобалізація спричиняє ще одну проблему – трансформацію поняття ідентичності під впливом розвитку нових технологій, які дозволяють «розірвати» територіальну прив'язку та «уявляти» нові ідентичності й лояльності [6, с. 20]. Основою ж нерівності, відповідно до концепції З. Баумана, є доступ до владних, матеріальних та інформаційних ресурсів. Саме еліти можуть дозволити собі «розірвати» зв'язки з територією, вони стають «туристами». Менш заможні верстви населення внаслідок глобалізації стають «бродягами», адже можуть дозволити собі лише переміщення у пошуках кращого життя. Екстериторіальність сприймається як нова свобода, в той час територіальність - як в'язниця [45, с. 47].

З. Бауман також пише про те, що зараз трансформується саме поняття влади, яка дедалі більше відірвана від місцевості, виникають асиметричні відносини між екстериторіальними центрами прийняття рішень та

територіальним буттям спільнот. Влада стає все більше «безтілесною», носії влади намагаються все більше захиститися від місцевої громади (наприклад, системами пропуску, спостереження, охорони чи приналежністю до елітних клубів), яка прив'язана до певної території [6, с. 12, 19-23, 82]. Погляд З. Баумана на співвідношення локального та глобального ставить перед науковцями складне дослідницьке питання: яким чином ми можемо примирити локальне та глобальне, використати переваги, які приносить глобалізація для підтримки інтересів місцевих спільнот? Один з можливих варіантів рішень, яке буде проаналізовано в роботі – це створення деліберативних платформ взаємодії між громадянами та державою, які ґрунтуються не на протиставленні друг-ворог, а на побудові партнерських відносин.

Цікавий науковий підхід до розгляду глокалізації пропонує Дж. Рітцер у роботі «Переосмислюючи глобалізацію: глокалізація/гробалізація та «щось»/«ніщо». Дослідник визначає глокалізацію як взаємопроникнення глобального та локального, яке призводить до унікальних результатів на різних географічних просторах [82, с. 193]. Глокалізація співіснує поруч з процесом гробалізації, який Дж. Рітцер визначає як намагання та потребу націй, корпорацій та організацій різного типу в імперіалістичному нав'язуванні себе у різних географічних регіонах. Основне завдання такого нав'язування – поширення влади, впливу, прагнення зростання. З огляду на зазначене, глокалізація пов'язана з поширенням «чогось», в той час як гробалізація поширює «ніщо» та протидіє локальному. За такої ситуації глобалізація виражає співіснування двох тенденцій – глокалізації та гробалізації, тобто ці два процеси співіснують та взаємодіють, по-суті вони є діалектичними, як і категорії «щось» та «ніщо» [82, с. 194].

«Ніщо» не може існувати без «чогось», за своєю природою «ніщо» - це соціальна форма, яка є централізовано створеною та керованою, позбавленою змістового наповнення. В той час «щось» - це соціальна форма, яка створена

та керується на місцевому рівні, має змістовне наповнення [82, с. 195-196]. За принципом «щось»/«ніщо» Дж. Рітцер створює таку класифікацію підтипів:

Щось	Ніщо
Місце	Не місце
Річ	Не річ
Особа	Не особа
Послуга	Не послуга

Таблиця за Дж. Рітцером [82, с. 196]

Якщо доповнити вісь «щось»/«ніщо» вісю глокалізація/глобалізація, то утворюється матриця з чотирма квадратами: глокалізація «чогось», глокалізація «ніщо»; глобалізація «чогось», глобалізація «ніщо». Найцікавішими, на думку дослідника, є крайні прояви, тобто глокалізація «чогось» та глобалізація «ніщо». Ці дві крайні тенденції мають схильність сприяти та підсилювати одна одну через випадки глокалізації «ніщо» та глобалізації «чогось» [82, с. 197].

Так, глобалізація «чогось» полягає у можливості масовізації певних «елітарних» чи «інтелектуальних» явищ, предметів. Однак, такі випадки є досить непоширеними, адже на них набагато менший попит, сам предмет може бути складним для масового розуміння чи використання та набагато дорожчим за аналог «ніщо», такий продукт також складніше виготовити та транспортувати. Можна навести приклад у з політичної культури, коли під час важливих державних подій чи суспільних змін (війна, революція, святкування Дня Незалежності) відбувається підвищення рівня патріотизму, проявляється його показовість, однак відсутнє критичне осмислення ролі та взаємодії держави й громадянина. Якщо «щось» стає масовим це означає, на думку Дж. Рітцера, що воно рухається у напрямку до «ніщо» [82, с. 198].

Глобалізація «ніщо» поєднує у собі всю класифікацію підтипів, які і формують «ніщо»: не місце, не річ, не особа, не послуга. За своєю формою це масовий предмет (послуга), наприклад фаст-фуд чи відомі розважальні програми. Станом на зараз глобалізація «ніщо» є дуже популярною, на неї

високий попит, тому можемо говорити про глобальний ринок цих товарів. Такий ринок поширюється на все нові держави, саме тому глобалізація «ніщо» має імперіалістичний характер [82, с. 199]. У сфері політики глобалізацією «ніщо» можемо вважати поширення фейків, які продукуються у глобальних масштабах, не мають унікального змісту та є легкими для сприйняття.

Глокалізація «ніщо» утворюється внаслідок гібридизації унікальних місцевих практик з глобалізаційними тенденціями. Найкращим її проявом є глобальний туризм, який перетворює особливості певної місцевості на товар. Тобто можемо говорити, що глокалізація «ніщо» стирає особливості певної локальності, робить їх зрозумілими для більшості, масовими, централізованими та керованими [82, с. 201]. У політичній сфері це може бути так званий «Інтернет-активізм» або «слактивізм» за визначенням Є. Морозова, коли і виражаються певні локальні вимоги, але їхнє обговорення під дописами у Facebook не призводить до реальних дій, а така діяльність загалом не потребує критичного розуміння ситуації.

Глокалізація «чогось» полягає у включеності людини в процес, яким вона займається, така діяльність є усвідомленою та не має на меті стати масовою. Для ілюстрації Дж. Рітцер наводить приклад місцевих ремесл (гончарство чи ткацтво). Якщо звертатися до політичної сфери, то це може бути активіст, який захищає місцеві пам'ятки архітектури. Глокалізація «чогось» вказує на прив'язку до конкретного місця та розуміння його специфіки, такі продукти можуть бути затратнішими (у фінансовому чи часовому плані), але це і робить їх особливими [82, с. 202].

Підсумовуючи свій аналіз Дж. Рітцер вважає, що у світі існує загальний рух від «щось» до «ніщо». І хоча створюються нові форми «чогось», але у відсотковому співвідношенні їх важко порівняти із все новим та новим творенням та поширенням «ніщо». Також прослідковується зв'язок із споживанням «ніщо» та рівнем економічного достатку: чим він нижчий, тим більше людина споживає саме форми «ніщо». Однак, це твердження правдиве лише для певних суспільств. Якщо розширити аналіз на всю світ-систему, то

маємо картину, коли жителі країн периферії (за класифікацією І. Валлерстайна) нездатні забезпечити себе продуктами, які б можна було вважати формами «ніщо», вони навпаки схильні споживати продукти, які виготовили самі. Дж. Рітцер також застерігає від рівності між дорогим та формою «щось», чимало дорогих продуктів можуть бути позбавленими змісту. На думку дослідника, сьогодні все менше залишається місць, які б не зазнали впливу глобалізації та глобального, але саме глокалізація дає надію на збереження локальних форм [82, с. 207].

Чи не найповніший аналіз глокалізації пропонує науковець із Кіпру В. Рудометоф. Так, у дослідженні «Відновлення місцевого: від глокалізації до локалізації» В. Рудометоф не лише критично осмислює концепції глокалізації Р. Робертсона та Дж. Рітцера, а й надає власне визначення та розуміння цього процесу. Цікавим для нашого дослідження буде і розуміння процесу глобалізації дослідником як поширення у світовому масштабі (або близькому до світового) конкретних практик, випадків, явищ, ідей, моделей, тем [84, с. 802]. Як бачимо, дане визначення відрізняється від «класичних», не говориться про інтенсифікацію взаємозв'язків або інтеграцію та кооперацію держав.

Аналізуючи локальність В. Рудометоф пише, що вона існує у таких трьох парах бінарних зв'язків: опозиційний зв'язок локально-глобального; або опозиційний або такий, що доповнює один одного зв'язок локально-космополітичного; симбіотичний зв'язок локально-глобального у формі глокалізації [84, с. 803].

Розуміння відносин між локальним та глобальним як опозиційних є наслідком панування класичної модернізаційної теорії у соціальних науках, зараз ж таке уявлення підживлюється недоліками існування неоліберальної моделі глобалізації. Опозиція між локальним та глобальним нівелює локальний контекст, а протидія глобалізації у даному контексті сприймається як протидія прогресу [84, с. 803].

Друга пара бінарних зв'язків трактується дослідником крізь призму примирення космополітичних кочівників з місцевими жителями. Третя ж пара бінарних зв'язків трактує локальне та глобальне через синтез, глокалізація у такому випадку створює нові форми, але такий погляд не пояснює різницю між локальним та глобальним [84, с. 804].

Доповнюючи підхід Я. Н. Пітерзе В. Рудометоф пише, що не будь-яка гібридність може бути глокалізацією. Глокальна лише та гібридність, яка включає локальні форми. Дослідник вважає, що глобалізація може сприйматися як транслокальні хвилі, які проходять крізь різні місцевості та заломлюються (за аналогією до світла у фізиці), при цьому утворюючи нові глобальні гетерогенні форми. Таким чином і формується «глокальна гібридність», яка вносить зміни до локальних практик та форм [84, с. 808]. В політичному контексті такий висновок дослідника важливий тому, що дозволяє розглянути зміни в локальних спільнотах під впливом глобальних чинників.

Гетерогенність формується не лише через заломлення, а й через побудову нової «автентичності». Тобто місцевим жителям певний предмет чи практика може здаватися місцевою, але при глибшому дослідженні стає зрозуміло, що вони є запозиченими. У даному контексті важливий не так факт походження, а факт сприйняття чогось як «свого», оригінального, автентичного [84, с. 808].

В. Рудометоф підкреслює, що такий аналіз локального можливий у контексті конструктивістського погляду, а не реалістичної традиції. Адже люди схильні вважати певний предмет таким, що характерний для їхньої спільноти не на основі раціонального аналізу, а на основі власного сприйняття. Якщо певна форма чи предмет не змінює усталений спосіб життя спільноти, то така форма чи практика сприймається як місцева. Але коли зміни помітні, то можемо говорити про глокальні або ж навіть глобальні форми, практики та предмети [84, с. 808].

Як вже зазначалося, В. Рудометоф здійснив аналіз двох найвідоміших концепцій глокалізації – Р. Робертсона та Дж. Рітцера. Саме з цього аналізу дослідник починає свою роботу «Осмислюючи глокалізацію: три концепції». Так, концепція Р. Робертсона є моністичною, адже пояснює глокалізацію з точки зору єдиної форми – глобальності (яку утворюють локальне та глобальне). Глобальне проникає в локальне, глобалізація як така проявляється через локальність. Місцеве завжди відчуває вплив глобального, адже формується як відповідь на глобальне або через його вплив. Таке розуміння глокалізації на думку В. Рудометофа має один суттєвий недолік – не враховується короткострокова або середньострокова перспектива. Тому концепція Робертсона має сенс, коли час є нескінченним, але ми не отримуємо відповідь на запитання: «як глобально-локальні відносини перелаштовуються протягом часових інтервалів» [85, с. 392-393]. Поруч з цією концептуальною непродуманістю В. Рудометоф відзначає очевидну перевагу концепції Р. Робертсона. Йдеться про те, що останній виступав проти трактування глобальної інтеграції як кінцевої мети глобалізації, тому співвідношення глобалізації та транснаціонального капіталізму або культурного імперіалізму не має сенсу. Навпаки, Робертсон відстоював позицію, що глобалізація включає як гомогенність, так і гетерогенність [85, с. 394].

Підхід до розуміння глобалізації Дж. Рітцера на думку В. Рудометофа є дуалістичним. Як вже зазначалося, Дж. Рітцер розглядає глокалізацію у взаємозв'язку з глобалізацією, саме їхнє протистояння формує глобалізацію як процес. Якщо Р. Робертсон вважає, що локальне існує в глобальному, то Дж. Рітцер висловлює позицію, що глобальне та локальне взаємовиключні поняття, вони не можуть поєднуватися. Глокальне формується саме тоді, коли локальне включається або зазнає впливу глобального. Наслідком такого трактування є зникнення локального, адже сьогодні ледь не всі форми локального зазнають впливу глобального. І хоча підхід Дж. Рітцера описує соціальні зміни у короткостроковій перспективі (від t_1 до t_2), але його важко використовувати за умови, що час є нескінченним, адже це веде до ситуації,

коли локального просто не існує. Таким чином глокальне стає інструментом глобального капіталізму [85, с. 395-397].

В. Рудометоф пропонує третій підхід до розуміння глокалізації – як аналітично автономної концепції. Він розглядає глокалізацію крізь призму дифузії, яка концентрує увагу на способах поширення ідей та практик від однієї місцевості до іншої. Взаємодію глобального та локального також можемо побачити за допомогою хвилеподібного поширення певних практик та форм. Найкраще це підходить для розгляду глокалізації X , де X - це певна сфера, практика чи форма [85, с. 398].

В. Рудометоф доповнює вже згадану концепцію заломлення концепцією дифузії. Оскільки заломлення дозволяє по-новому осмислити співвідношення між глобалізацією та глокалізацією, стратегія поєднання дозволяє розглянути глобалізацію як хвилеподібний процес поширення глобального та використовувати поняття заломлення хвиль як спосіб розуміння бінарної глобально-локальної системи [85, с. 399].

Глобалізація X при взаємодії з локальністю може мати два наслідки: хвилі можуть поглинатися, підсилюватися місцевими особливостями та повертатися назад на глобальну арену; хвиля може заломитися місцевістю. У другому випадку дослідник говорить, що має місце глокалізація як глобалізація, що заломилася локальним, саме у такому випадку глокалізація стає автономною аналітичною категорією. Місцеве не знищується і не поглинається глобалізацією, а вступає у симбіотичні зв'язки та формує кінцевий стан – неоднорідність. Окрім цього локальне володіє певною міццю, яка може відбивати хвилі небажаного впливу та фільтрувати глобальний вплив загалом. В. Рудометоф наголошує на тому, що локальне також має здатність формувати погляд на глобальне, видозмінювати його (наприклад, висвітлювання певних подій з точки зору національного інтересу) [85, с. 399].

«Міць» локального є важливою для політичного розуміння глокалізації, адже саме ця категорія пояснює як держави-нації можуть опиратися впливу глобальних хвиль та інституцій. Так, А. Радугін та Л. Перевожчикова

виділяють чотири моделі поведінки держави в умовах глокалізації: відповідно до першої моделі держави максимально відкриті до зовнішніх впливів, вплив глобального є необмеженим та може нести загрозу національній ідентичності (варто зазначити, що така поведінка держави малоімовірна у сучасному світі, а притаманна періоду існування імперій та колоній, адже саме останні не могли протистояти впливу метрополії); друга модель описує можливість співіснування глобального впливу держав-націй (таке співіснування не загрожує національній ідентичності, оскільки не впливає на цінності, культуру чи спосіб життя тієї чи іншої нації); третя модель відображає практику адаптації глобальних хвиль до соціокультурних та політичних особливостей певного суспільства (ця модель може існувати за умови наявності сильної локальної реакції на політичні події та виклики); четверта модель базується на ворожості та закритості держави від глобальних хвиль (глобальне сприймається як вороже, що призводить до політики ізоляціонізму). На думку дослідників, саме третя модель може допомогти державній владі створити ефективні інститути управління, оскільки дозволяє поєднати найкращі світові практики з місцевим контекстом (особливо актуальним такий висновок є в контексті демократизації держав, оскільки дозволяє по-новому подивитися на модернізаційний підхід) [81, с. 707].

Підхід В. Рудометофа дозволяє прослідкувати зміни в середньостроковій перспективі та не веде до висновку про інтеграцію (або зникнення локального) як кінцевий результат глобалізації. Через заломлення локальне може впливати і, таким чином, опиратися глобальному [85, с. 399].

Концепція В. Рудометофа важлива також і тому, що він одним з перших виступає проти термінологічної неточності щодо феномену глокалізації. Так, він пише, що не варто ототожнювати поняття «гібридизація» та «глокалізація», як це робить багато науковців, оскільки глокалізація обов'язково передбачає присутність місцевого фактору, а для гібридизації він не обов'язковий [85, с. 400].

Новаторський підхід до розуміння глокалізації пропонують Дж. С. Дрорі, М. А. Геллерер, П. Вальгенбах. Дослідники пропонують такі аналітичні осі глокалізації: вертикальна, горизонтальна та часова. Так, вертикальна вісь глокалізації відображає ієрархію глобально-локальних відносин, де локальне вписане в глобальне. Дуже часто такі відносини описуються у науковому дискурсі як постколоніалізм або імперіалізм, але можливий й інший погляд на вертикальну вісь – як на вписування кращих світових практик у місцевий контекст. Горизонтальна вісь глокалізації передбачає переймання практик на одному ієрархічному рівні (наприклад – поширення та адаптація до місцевих умов способів адвокації інтересів тих чи інших груп). Часова вісь глокалізації описує процес прийняття певних практик чи форм. Говориться про те, що для того, аби певний об'єкт став глокальним, має пройти певний час, протягом якого глобальне набуде рис локального (під таким кутом зору можемо досліджувати зміни в політичній ідентичності населення певної держави). Окрім того, самі способи глокалізації змінюються протягом часу, вони можуть орієнтуватися на минуле чи на майбутнє [56, с. 88-90].

Продовжуючи свій аналіз, Дж. С. Дрорі, М. А. Геллерер, П. Вальгенбах пропонують розглянути «ядро» глокалізації, до якого входять: ідея, структура чи практика, що глокалізуються («що?»); глокалізатори, які формують та керують глокалізацією («хто?»); природа самого процесу глокалізації («як?») [56, с. 91-92]. Пропонований дослідниками підхід до аналізу глокалізації допомагає виявити практичну складову цього процесу, оскільки дає можливість дослідити процес переформатування певної глобальної практики в її глокальний відповідник. Наприклад, таким чином ми можемо проаналізувати як рух за права жінок ставав одночасно глобальним, при цьому адаптуючись до потреб та умов конкретної держави чи спільноти.

Цінною для розуміння явища глокалізації є робота М. Шамсуддохи «Від глобалізації до глокалізації: концептуальний аналіз». У ній дослідник визначає два рівня глокалізації: макроглокалізація, яка передбачає розширення меж місцевості, перетворення місцевих ідей, практик чи інституцій на глобальні;

мікроглобалізація, яка передбачає включення певних глобальних процесів у місцевий контекст. М. Шамсуддоха у зазначеній роботі виявив такі передумови процесу глокалізації: реформа традиційної дипломатії; панування миру та пришвидшений розвиток; акцентування уваги на культурних проблемах; піднесення управління на місцях; набуття нового значення проблеми управління ресурсами; розвиток громадянського суспільства та демократизація; створення державних фондів; приватизація; розвиток інноваційних секторів економіки; нарощування потенціалу; формування фінансових механізмів впливу [89, с. 6].

На думку М. Шамсуддохи глокалізація має також і ціннісний вимір. До основних цінностей глокалізованого світу дослідник відніс: синкретизм (поєднання найкращих ідей); гедонізм (переконання, що все відносно і немає нічого абсолютного); прагматизм (лише ті практики, що підтвердили свою ефективність мають право бути глокалізованими); співпраця. Окрім ціннісного виміру, глокалізація базується на таких принципах: універсальність (глокалізація є можливістю не лише для розвинених країн, а й для таких, що розвиваються); конкретність (відмова від ідеологічної оцінки впливу певної політики на стейкхолдерів); мобілізація людської енергії (активізація місцевого громадянського суспільства для контролю влади); стійкість (формується через поєднання як приватного виміру, так і державного, як місцевого, так і глобального) [89, с. 7-8].

Підсумовуючи своє дослідження, М. Шамсуддоха виділяє такі особливості глокалізації: а) важливість місцевих акторів для розвитку на місцевому рівні та впливу на глобальний вимір (ТНК, міжнародні організації та ін.). Особливо увагу М. Шамсуддоха приділяє молоді та феміністичним рухам, які піднімають нові питання, що важливі для глобальної політичної системи; б) зв'язок війни та бідності. Основою глокального підходу є припущення, що найбільшим дестабілізуючим фактором глобальної політичної системи є бідність, поширення військових конфліктів та насильства; актуалізація питань з розбудови миру. Глокалізація розглядає

розбудову миру як центральну стратегію розвитку. Вона покликана мобілізувати місцеве населення для розвитку соціальних, економічних та політичних можливостей; в) зв'язок між стабільністю, розвитком та скороченням бідності. За умови сталого розвитку на всіх рівнях: від локального до місцевого, згаданий зв'язок може стати альтернативою бідності, війнам та конфліктам; г) посилення ролі міста. Міста перетворюються на своєрідні хаби, де формуються та адвокатується інтереси соціальних груп, в тому числі через інститути громадянського суспільства; г) зміна концепції державного управління. Глокалізація може призвести до створення більш плюралістичної та інтегрованої моделі державного управління. Таким чином вона забезпечить втілення переваг, що принесла глобалізація, на місцевому рівні та розширить можливості впливу локального виміру на глобальний процес прийняття рішень через висування вимог та адвокації місцевих інтересів; д) використання глобальних знань. Поширення знань, засобів міжкультурного спілкування та концепції навчання «рівний рівному» дозволяє не лише вписати місцевих акторів у глобальні комунікаційні схеми, а й допомагає першим артикулювати власні вимоги та інтереси [89, с. 8-10].

На основі дослідження М. Шумсадхои можемо зробити висновок, що політичний аспект глокалізації полягає у владних взаємовідносинах між локальним та глобальним. Однак, важливо не протиставляти їх (глобальне - суб'єкт владного впливу, а локальне – об'єкт), адже такий підхід повертає нас до модернізаційного розуміння глобального впливу, за якого глобальне є формою нав'язування вектору розвитку одними державами іншим. Глобальне та локальне мають і можуть взаємодіяти і, таким чином, підсилювати вплив місцевих спільнот на вироблення політики. Такої позиції дотримується дослідниця М. Ватен, яка пропонує критичний підхід до осмислення глокалізації. На її думку, він пояснює як влада вплетена в суспільні відносини та як локальне та глобальне формують глокальний простір влади, що посилює вплив місцевих спільнот та маргіналізованих груп на політичний процес [98, с. 144-145].

М. Ватен вважає, що концепт глокалізації, на відміну від глобалізації, включає у владний дискурс саме національний (місцевий) вимір політики, оскільки описує процес реакції та впливу локального на глобальне (використовуючи такий підхід, наприклад, можна описати реакцію національних економік на фінансову кризу кінця 1990-х років, яка стала наслідком в тому числі і рекомендацій Міжнародного валютного фонду щодо модернізації фінансової та політичної систем Росії, країн Південно-Східної Азії, а згодом і в Латинській Америці). Такий підхід дозволяє дати відповіді на запитання: хто приймає рішення; хто здійснює вплив і на кого; хто виграє в процесі владних відносин, а хто маргіналізується; які зв'язки існують між політичними акторами; кому вигідні політичні зміни; хто встановлює дискурс [98, с. 152]?

Дослідниця також зазначає, що глокальний простір формує новий тип політичних акторів – неурядові організації, які відстоюють глобальні політичні цінності (рівність, права людини, відкритість та підзвітність влади та ін.) на місцевому рівні з орієнтацією на локальний контекст та з його врахуванням [98, с. 152]. Таким чином, критичний підхід до глокалізації дозволяє вивчати динаміку та розподіл влади, яка пронизує місцевий та глобальний виміри, звертаючи увагу на питання рівності у доступу до ресурсів та наслідки владних відносин для різних суспільних груп [98, с. 155].

Поняття глокалізації є новим для української політичної науки і тільки набуває популярності серед дослідників. Серед вітчизняних науковців, які зверталися до концепції глокалізації можна виділити С. Внучко, Л. Угрин, І. Ліщинського, О. Домбровського, Н. Іщук, Т. Семигіна, О. Олійник, С. Жуков, К. Вітман та ін. Так, С. Внучко визначає глокалізацію як поєднання тенденцій глобалізації та локалізації, спосіб, яким соціальні спільноти конструюють значення, ідентичність та інституційні форми в певному локальному контексті глобалізації; водночас вона стосується перетворення локальних ідей, практик, інститутів на глобальні [11, с. 355].

Т. Семигіна ж визначає глокалізацію як синергетичний взаємовплив глобальних, регіональних і локальних структурних рівнів політики. На її думку, теорія глокалізації акцентує увагу на тому, що нова глобальна реальність з її ключовими характеристиками (надшвидкісні економічні та комунікаційні взаємодії, формування глобальної політики та глобального громадянського суспільства) не зумовлює універсалізацію, а посилює локалізацію політики та зміщує фокус політиків й дослідників на локальний контекст загалом. Дослідниця розглядає глокалізацію крізь призму синергетичної методології та зазначає, що глобалізація, яка доповнюється регіоналізацією, локалізацією та фрагментарністю політики, протистоянням глобального та локального є нелінійною та самоорганізованою системою. Таким чином глокалізація осмислюється як утворення нової властивості системи шляхом поєднання наявних елементів (локального та глобального) [41, с. 57].

Синергетичний підхід дозволяє не лише не розділяти глобальні та локальні складові політики, а досліджувати їх у єдності. Також дана методологія дозволяє дослідити функціонування глобальної політичної системи та реакцію локального елемента на ті чи інші подразники у точках біфуркації (наприклад, реакція місцевих акторів на глобальні екологічні проблеми, які тим чи іншим чином проявляються у конкретній місцевості) або ж процес притягнення до нового атрактора порядку, коли старий атрактор вичерпав свої можливості розвитку (наприклад, формування нових способів політичної участі (розвиток електронної демократії) під впливом глобалізації) [39, с. 25-26].

Загалом, серед українських науковців поширена думка, що глокалізація – це цілісне поняття, де глобальне та локальне виступає у ролі ключових характеристик. Таку позицію підтримують І. Ліщинський (як і В. Рудометов підтримує ідею про автономну аналітичну концепцію) [29], Т. Семигіна (глокалізація як нова властивість глобальної політичної системи), О. Домбровський (глокалізація як інтегративне, цілісне утворення) [17].

На нашу думку, глокалізація і справді є цілісним поняттям, яке не співвідноситься з регіоналізацією (посилення регіональної взаємодії на противагу глобальній), гібридизацією, коренізацією (віднайдення чи повернення до традиційних політичних, соціальних, культурних форм) чи креолізацією (зміна колоніальних форм, практик чи ідей під впливом метрополії). Глокалізація є порівняно новим науковим концептом, який означає формування нових практик, ідей, форм взаємодії на основі поєднання локального та глобального контекстів. Таким чином ми підтримуємо тезу Р. Робертсона про те, що при дослідженні глокалізації потрібно робити акцент саме на способі взаємодії глокального та глобального, а не на їхньому протиставленні, адже внаслідок такої взаємодії формуються абсолютно нові соціальні форми. Використовуючи такий підхід можливо дослідити як змінюється політика національних держав під впливом глобальних чинників та локальних вимог.

Важливо розуміти, що не лише глобальне впливає на локальне, а й локальне на глобальне, тому говорити про глокалізацію як нову форму імперіалізму чи продовження традиційної модернізаційної парадигми є недоцільним. Глокалізація визначає саме відносини між глобальним та локальним у контексті глобалізації, це суттєво відрізняє її від гібридизації (де наявність локального компоненту необов'язкова), коренізації (яка формується у відповідь на виклики глобалізації, протиставляється їй) та інших форм соціальних змін. Окрім цього, можемо говорити про наявність суб'єкта глокалізації – глокалізатора, який поєднує локальне та глобальне. Таким суб'єктом може бути як окремих індивід (або індивіди, які не пов'язані між собою та діють незалежно, хоча і схожим або однаковим способом), так і спільнота, яка об'єднана певними зв'язками. Окрім суб'єкта існує і об'єкт глокалізації – та практика, форма чи ідея, яка глокалізується, тобто набуває або глобальних рис поруч з локальними, або ж локальних поруч з глобальним. Глокалізація є виміром владних відносин. У даному контексті владу має той, хто здатний задати параметри та об'єкт глокалізації. Тобто вона може виміряти

вплив певного індивіда, спільноти чи держави, є різновидом м'якої сили за Дж. Наєм.

Оскільки глокалізація характеризується двома видами впливу: глобально-локальним та локально-глобальним, то можемо визначити перший вид впливу як оглобальнення, другий - як омісцевлення. Таким чином глокалізація складається з оглобальнення, яке означає вписування місцевого у глобальний контекст та омісцевлення, яке означає набуття глобальним місцевих характеристик. Прикладом оглобальнення може бути поширення президентської системи правління у країнах Латинської Америки за прикладом США. В той час як прикладом омісцевлення є адаптація гасла Д. Трампа у виборчій кампанії «Зробимо Америку великою знову» на місцевий манер: «Зробимо Миколаїв/Київ/Рівне великим знову».

В залежності від мети та наслідків глокалізацію можна класифікувати на конструктивну й деструктивну. Так, конструктивна глокалізація має на меті поєднання кращих глобальних та локальних практик задля розвитку конкретної місцевості. У такій ситуації поєднання локального та глобального не є основою конфронтації, а сприяє гармонізації суспільних відносин. Глобальне сприймається як «інше» з яким можна вести діалог. За деструктивної глокалізації можемо говорити про конфліктність поєднання локального та глобального, коли глобальне сприймається не як «інше», а як «ворог». При цьому, для боротьби проти такого «ворога» часто використовуються саме глобальні інструменти або способи. Наприклад, боротьба з необіліральною моделлю глобалізації через мережу Інтернет (хакерські атаки на ТНК).

Чи не найбільш деструктивною є така форма глокалізації як націоналізм. Розглядаючи проблему національної замкненості У. Бек говорить про так звану «пастку національності». Дана концепція полягає у тезі про те, що дотримуючись політики національного суверенітету, держави тим самим перешкоджають транснаціональному розвитку. Дослідник вважає, що замкнута держава, яка проводить політику самоізоляції грає на руку ТНК, які

посилюють міждержавну конкуренцію. В такій ситуації національна держава не здатна протистояти викликам міжнародного середовища та сприяє виникненню монополій. Держави повинні проводити іншу політику, а саме транснаціональної кооперації, яка полягає у зміцненні позицій держав у світовій економіці шляхом підписання і виконання міжнародних договорів та відносин. Це збільшує конкуренцію між ТНК та зменшує її між державами. Така форма взаємодії сприяє якісному вирішенню міжнародних проблем [7, с. 132-133].

Якщо розглядати передумови глокалізації, то можемо виділити такі основні: розвиток технологій, як виробничих, так й інформаційно-комунікативних; підвищення рівня інтеграції та кооперації як національних держав, так і ТНК чи окремих індивідів; доступність та поширеність інформації; «зтирання» національних кордонів; просторово-часова компресія; розвиток науки; збільшення кількості національних держав з другої половини ХХ століття; підвищення рівня національної свідомості; посилення націоналістичних тенденцій.

Очевидно, що феномен глокалізації пройшов певну еволюцію у своєму становленні. Глокалізація тісно пов'язана з глобалізацією, є похідною від неї, адже для того, аби відбувався процес оглобальнення чи омісцевлення необхідний час та об'єкт. Таким чином, дискусію про початок глокалізації можна співвідносити з дискусією про початок глобалізації. Так, наприклад, Г. Терборн, представник трансформаціоналізму, виділяє шість хвиль глобалізації, при цьому відкидає їхню циклічність [42].

Перша хвиля - IV – VII ст. – глобалізація релігій. Глокалізацію можемо розглядати як поєднання релігійних канонів з місцевими віруваннями (наприклад, чимало православних свят ґрунтуються на язичницьких віруваннях).

Друга хвиля - XV ст. – період Великих географічних відкриттів та колоніальних завоювань. Можливі форми глокалізації як оглобальнення

певних рослин, обмін традиціями, трансформація політичних інститутів колоній під впливом метрополій;

Третя хвиля - кінець XVIII і початок XIX ст. – період європейських війн. Політична та військова глокалізація, поширення та адаптація практик ведення війни (наприклад, створення регулярних армій в європейських державах за прикладом реформи Наполеона Бонапарта у Франції).

Четверта хвиля - середина XIX ст. до 1918 р. – розквіт європейського імперіалізму. Взаємний вплив колоній та метрополій один на одного, активне наукове вивчення колоній, «глокалізація під проводом імперіалізму».

П'ята хвиля - післявоєнний період. Глокалізація під впливом двох ворогуючих таборів на чолі яких були США та СРСР. В період холодної війни ворогуючі табори намагалися стримувати вплив один одного на свої сфери впливу. При цьому підкреслюючи унікальність своєї політичної системи.

Шоста хвиля - період після Холодної війни. Сучасний етап глокалізації, який характеризується розвитком альтер- та антиглобалізму, популізму та націоналізму. Омісцєвлюються та оглобальнюються бізнес-практики, способи політичної боротьби, механізми взаємодії держави та громадянина.

Цікавим є і погляд Т. Фрідмана, який є представником гіперглобалістів та пропонує наступну періодизацію процесів глобалізації: глобалізація 1 (1492 р. -1800 р.), глобалізація 2 (1800 р. – 2000 р.) та глобалізація 3 (2000 р. - дотепер). Він стверджує, що глобалізація 1 пов'язана з глобалізацією країн, глобалізація 2 пов'язана з глобалізацією компаній, а глобалізація 3 передбачає глобалізацію окремих осіб [43, с. 134].

Відповідно до такого підходу характерними рисами глокалізації 1 можемо вважати поширення та омісцєвлення концепції національної держави після Вестфальського мирного договору 1648 року, фактичне замикання світового простору через відкриття майже всіх материків (відкриття Антарктиди відбулося 28 січня 1820 року). Глокалізація 2 пов'язана з переходом до капіталістичного способу виробництва, поширенням технологій та утворенням перших ТНК. Глокалізацію 3 можемо розглядати в контексті

викликів глобалізації перед окремими індивідами у XXI столітті та можливих варіантів відповідей на них. Так, хтось може обирати практики глокалізації для вирішення тих проблем, які спричиняє глобалізація, поєднуючи місцеве та глобальне, в той час як інші можуть уявляти нову ідентичність, пориваючи з локальністю.

Таким чином, для визначення часових рамок глокалізації вважаємо найкращим поєднання підходу Г. Терборна та Т. Фрідмана, відповідно, можемо визначити такі етапи глокалізації:

- Глокалізація 1 від IV ст. до 1800 року, включає глокалізацію релігій, період Великих географічних відкриттів та колоніальних завоювань, період європейських війн. На цьому етапі локальне починає поступатися глобальному, оскільки створюються метанаративи, які поширюються на все більше територій;
- Глокалізація 2 - середина XIX ст. до 2000, включає глокалізацію під проводом імперіалізму, післявоєнний період. Глобальні метанаративи маргіналізують локальність (особливо в період існування імперій, де локальне як таке було заборонено, наприклад, русифікаторська політика Російської імперії щодо колоній);
- Глокалізація 3 – від 2000 років, фактично включає та характеризує період після Холодної війни. Локальне починає «звільнятися» від імперського дискурсу. Значна увага приділяється «віднайденню» ідентичностей, що посилює вплив націоналізму на політичний процес.

Т. Фрідман пише, що глобалізація була б неможливою без демократизації технологій, демократизації фінансів та демократизації інформації. Так, демократизація технологій дозволила більшій кількості людей (які мають певні засоби зв'язку) сягати у більшу кількість країн швидше, глибше і дешевше ніж раніше. Це дозволило обмінюватися

інформацією, знаннями, культурними патернами. Інформація та знання стали саме тими чинниками, які інтегрують окремі частини світу [43, с. 55]. Демократизація технологій нерозривно пов'язана з демократизацією інформації, піком якої стало винайдення та поширення Інтернету. Т. Фрідман зазначає, що Інтернет немає власника, він децентралізований та його ніхто не може вимкнути [43, с. 75-76]. Такий підхід дослідника є важливим в контексті нашої роботи, оскільки підкреслює зростання значення інформації та технологій в житті людини та держави.

Інформаційно-комунікативні технології набувають все більшого значення у глобалізованому світі, адже дозволяють «далі, швидше, глибше і дешевше» (за Т. Фрідманом) пов'язувати людей, організації та уряди між собою. Глокалізація ж сприяє використанню цих технологій з врахуванням місцевих особливостей (наприклад, локалізована реклама у соціальних мережах), створенню аналогів певних технологій з орієнтацією на локального споживача або ж дозволяє такому споживачу дізнатися про нові технології через взаємодію з мережею Інтернет. Таким чином, глокалізація здатна і підсилювати вплив інформаційно-комунікативних технологій на локальне, так і творити нові технології з врахуванням місцевого контексту. Тобто, якщо глобалізація сприяє поширенню знань та інформації, то глокалізація «використовує» їх для посилення впливу локального на глобальне (відбувається заломлення глобальних хвиль відповідно до концепції В. Рудометофа).

Розвиток технологій та перетворення інформації на ресурс сприяв тому, що у політологічному дискурсі все частіше говорять про державні технології (gov tech) та громадські технології (civic tech), які загальніше можна назвати публічними технологіями (public tech), що створенні для того, аби краще та ефективніше налагоджувати комунікацію між державою та суспільством. Оскільки ці поняття є досить новими для української політології, для початку необхідно окреслити відмінність між gov tech та civic tech.

Як зазначають М. Йошида та Т. Тамметар, державні технології створюються державними органами з метою трансформації та модернізації державного сектору; підвищення ефективності, прозорості та підзвітності своєї діяльності та якості наданих послуг [99, с. 53] (наприклад, сервіс «Дія» [16]), громадські технології ж покликані залучити громадян до участі в процесі прийняття рішень та виконувати функцію контролю над державною владою, перш за все, вони націлені на громадянина та задоволення його потреб [99, с. 54] (наприклад, сервіс «Відкритий реєстр національних публічних діячів України» дозволяє дослідити зв'язки політиків та державних службовців з фізичними та юридичними особами [10], а аналітичний модуль порталу «Прозора інфраструктура» спрощує доступ до інформації про будівництво та ремонти автомобільних доріг загального користування, в тому числі про підрядників та ціну робіт [36]). По-іншому визначає громадські технології корпорація Microsoft, відповідно до її позиції, це спосіб взаємодії між громадянами та владою міста за допомогою соціальних платформ для вирішення управлінських цифрових проблем [53]. Х. Р. Гілман дає більш вузьке визначення громадських технологій: «це технології, які використовуються для збільшення та поглиблення демократичної участі» [67, с. 12].

Отже, про gov tech ми говоримо, коли маємо на увазі ІТ-інструменти, які створенні державною або муніципальною владою для підтримки власної діяльності та забезпечення прозорості і доступу до державної інформації. Civic tech особливі тим, що це ІТ-інструменти, які створені з метою підтримки громадян у взаємодії з державною або муніципальною владою, вони є інклюзивним та інтерактивними. Бенефіціаром громадських технологій є, в першу чергу, громадянин, саме він споживає цей «продукт». Основна відмінність між державними та громадськими технологіями полягає у тому, що перші націлені на підвищення ефективності органів державної влади, в той час як другі спрямовані на інформування громадян, посилення зв'язку між

ними та державою. Public tech ж є узагальненим терміном, який об'єднує gov tech та civic tech у тому розумінні, що це інструменти, які створенні для посилення процесу та взаємодії між владою й громадянами у процесі прийняття рішень [52].

Публічні технології ґрунтуються на п'яти основних принципах: прозорість (дані, на основі яких створюються публічні технології мають бути відкритими, а доступ громадян до цих інструментів модеруватися й упорядковуватися з метою подальшого покращення платформи); залучення громадян до користування; співпраця між громадянами та державою у процесі користування інструментами; процес обговорення проблем та варіантів рішень; забезпечення зворотного зв'язку [74, с. 216].

Варто також розглянути публічні технології не лише як один зі шляхів вирішення проблеми, яку породила глокалізація – залучення громадян до політичного процесу (про що писав З. Бауман), але й як інструмент глокалізації. Так, можемо вважати, що створення публічних технологій є одночасно і наслідком глокалізації, і чинником, який її підсилює та формує. Наслідком - оскільки сформувалися під впливом глобалізації та розвитку інформаційно-комунікативних технологій, інструментом – оскільки сприяють оглобальненню та омісцевленню практик взаємодії між державою та громадянином. Оглобальнення публічних технологій почалося з поширенням використання та адаптації тих чи інших сервісів до місцевих контекстів за межами держави походження. Омісцевлення ж відбувається коли певні практики стають загальноприйнятними та поруч з глобальним рівнем імплементуються на національному чи місцевому. Публічні технології, особливо громадські технології, є втіленням принципу «Думати глобально, діяти локально», адже здатні запропонувати рішення глобальних проблем, які проявляються на локальному рівні.

Якщо розглядати публічні технології в контексті підходу Дж. Рітцера, який досліджує продукти, товари та послуги відповідно до матриці

«щось»/«ніщо», глокалізація/глобалізація, то можна зробити висновок, що вони знаходяться на стику осей глобалізація та «щось», адже:

- публічні технології зараз є напрямком в електронній демократії, своєрідним ринком, що швидко розвивається, орієнтується на середньостатистичного громадянина та пропонує стандартизований набір послуг, тому вони стають глобальними;
- публічні технології є проявом «чогось», адже націлені на вирішення саме проблем локальних спільнот, якщо вони не враховують місцевий контекст, то не здатні функціонувати у спільноті.

Висновок до Розділу 1

Відповідно до здійсненого дослідження терміну «глокалізація», можемо зробити висновок, що воно, перш за все, відображає те, яким чином взаємодіють локальні та глобальні виміри. Важливо розуміти, що сама концепція глокалізації зародилася у руслі глобалізаційного дискурсу, тому вона нерозривно пов'язана з глобалізацією та є відповіддю локального на виклики, які створює остання. Якщо в контексті глобалізації ми говоримо про «розмивання» державних кордонів, втрату національною державою впливу на політичний процес, деформацію суверенітету, то глокалізація пропонує новий погляд на політичні проблеми. А саме, актуалізує значення локального в політиці, що проявляється через посилення уваги до інтересів громадянина та громади загалом. Окрім цього, глокалізація формує нових політичних акторів: місто (громада) та неурядові організації, які створюють нові мережі взаємодії та кооперації у світовому масштабі. Можемо виділити три базові підходи до розуміння глокалізації: глокалізація як глобалізація (Р. Робертсон), глобалізація як глокалізація (Дж. Ріцер), глокалізація як автономна аналітична категорія (В. Рудометоф).

Якщо розглядати глокалізацію у контексті політики, то варто зазначити кілька важливих аспектів: вона не є продовженням модерністичної парадигми

або виміром неоліберальної глобалізації, адже не нав'язує вектор розвитку для держав, а враховує національні особливості та прагне вписати їх в глобальні потоки; глокалізація здатна впливати на національну ідентичність (при цьому держава може як протистояти зовнішньому впливу, так і адаптувати його відповідно до конкретних політичних цілей), саме у здатності держави протистояти небажаним впливам проявляється її міць або ж можливість застосування «м'якої сили»; особливу увагу дослідники глокалізації приділяють місцевим спільнотам та їхньому впливу на вироблення політики, це дозволяє по-новому осмислити роль місцевого самоврядування, громад та міст – саме вони перетворюються на ключових політичних акторів, які здатні формувати порядок денний; в умовах глокалізації формується ще один потужний політичний актор – неурядові організації, що все активніше впливають на вироблення політики у тій чи іншій сфері; глокалізація створює новий вимір владних відносин, при цьому не протиставляє глобальне та локальне як суб'єкта та об'єкта, а прагне дослідити динаміку розподілу влади та яким чином можна згладити нерівномірність доступу до неї маргінлізованих груп.

Загалом, для української політичної науки поняття глокалізації є відносно новим, але вже зараз маємо варті уваги напрацювання. Так, дослідниця Т. Семигіна пропонує розглядати глокалізацію крізь призму синергетичного підходу. На нашу думку глокалізацію можна визначити як процес формування нових практик, ідей, форм взаємодії на основі поєднання локального та глобального контекстів. Основною відмінністю глокалізації від гібридизації, креолізації чи коренізації є обов'язкове поєднання глобального та локального компонентів у процесі творення нових форм. Можемо виділити дві форми глокалізації: конструктивна (глобальне сприймається як «інше», з яким можна співпрацювати), деструктивна (глобальне сприймається як «ворог», якого потрібно знищити або від якого потрібно захищатися). Глокалізація характеризується глобальним та локальним видами впливу, тому можемо говорити про оглобальнення, коли відбувається глобально-локальна

адаптація (тобто локальне набуває ознак глобального), та про омісцевлення, коли відбувається локально-глобальна адаптація (глобальне набуває ознак локального).

Важливо пам'ятати, що глокалізація не може бути вирішенням усіх проблем глобалізації, хоча, звісно, вона і підкреслює важливість інтересів локальних спільнот. Тому, у наступних розділах буде проаналізовано яким чином можна вирішувати глобальні виклики через залучення локальних спільнот до процесу прийняття рішень та комунікацій з владою саме через використання одного з інструментів глокалізації – публічні технології (public tech) – спеціальні ІТ-інструменти, які створені для налагодження взаємодії між державою та громадянами. Таким чином, у фокусі дослідження буде проблематика, яку прагнув розкрити З. Бауман, а саме: яким чином локальне та глобальне може співіснувати, при цьому не поляризувати еліти та населення певної держави.

Відповідно до концепції В. Рудометофа, публічні технології є наслідком глокалізації, адже їхнє створення стало можливе у зв'язку з глобалізацією та розвитком інформаційно-комунікативних технологій, а поширення є результатом заломлення хвиль глобального впливу (поширення інформаційно-комунікативних технологій) через локальні практики (тобто, врахування локального чинника, адаптація під конкретну місцевість, суспільство). Якщо ж ми розглядаємо публічні технології в контексті підходу Дж. Рітцера, то варто зазначити, що вони є глобалізацією «чогось», адже швидке поширення та набуття популярності сприяє створенню глобального ринку public tech, а їхня адаптація або створення з орієнтацією на національний чи локальний вимір дозволяє відстоювати та озвучувати інтереси конкретних спільнот.

РОЗДІЛ 2 ДЕМОКРАТІЯ ТА ГЛОКАЛІЗАЦІЯ: ОСОБЛИВОСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ

Як глобалізація, так і глокалізація стали викликами для національних держав та їхньої взаємодії з громадянами. Так, співіснування глобального та локального, як зазначає З. Бауман, сприяє підвищенню рівня соціального розшарування та робить доступ до влади все більш елітарним. Однак, взаємодія глобального та локального у формі глокалізації дозволяє підсилити вплив локальних спільнот на процес прийняття рішень та посилює роль локального у формуванні політичного порядку денного.

Цінні висновки з цього приводу знаходимо у дослідженні аналітичного центру CERFE «Глокалізація: дослідження та рекомендації з вироблення політики» [49]. Так, в дослідженні наголошується увага на таких аспектах глокалізації як посилення впливу місцевих акторів на формування державної політики, демократизація та поширення інформаційно-комунікаційних технологій.

Посилення впливу місцевих акторів в межах глокалізації відбувається на двох рівнях. По-перше, на рівні управління (децентралізація, формування концепції «муніципального управління», посилення ролі міста), по-друге, на рівні залученості місцевих акторів (державних та недержавних) до процесу вироблення політики, артикуляції вимог та формування підтримки певних векторів розвитку. Таким чином, посилення впливу місцевих акторів на політичний процес в межах глокалізації формує нового важливого гравця на політичній арені – місто, яке є виразником та полем взаємодії інтересів різних соціальних груп. Місто стає точкою зіткнення глобального та локального. Для того, аби місто заломлювало або відбивало глобальні хвилі і таким чином сприяло гармонійному розвитку глокального, воно має володіти такими характеристиками: мати повноваження для планування та адміністрування, управління ресурсами, послугами; мати змогу встановлювати партнерські відносини між державним, громадським та приватним секторами; вступати в

коаліції та формувати партнерські мережі з іншими містами [49, с. 28-29]. З огляду на це, можемо зазначити, що місто набуває нового політичного значення, адже стає місцем безпосередньої владної взаємодії.

Відповідно до дослідження CERFE, глокалізація опирається не лише на посиленні впливу місцевих акторів та ролі міст, а й на демократизацію політичної системи та розвиток громадянського суспільства. Дослідники звертаються до терміну «актори громадянського суспільства», зараховуючи до них не лише громадські організації, а й релігійні громади, профспілки, професійні та галузеві асоціації, місцеві ЗМІ, наукові та дослідницькі установи, бізнес. Громадянське суспільство, таким чином, є сукупністю недержавних суб'єктів, які несуть соціальну відповідальність та здатні мобілізувати зусилля задля відстоювання інтересів чи вирішення проблем. Громадянське суспільство є одним з форматорів глокалізації, оскільки воно зазнає глобального впливу, переймає та адаптує практики адвокації інтересів та дуже часто діє за принципом Римського клубу «Мислити глобально, діяти локально» [49, с. 31-32].

Якщо ж розглядати питання глокалізації та поширення інформаційно-комунікативних технологій, то варто зазначити, що останні можуть стати глокальним інструментом зв'язку між глобальним та локальним рівнями. Інформаційно-комунікативні технології формують нові мережеві спільноти, які можуть як сприяти елітизації політичного процесу, обмежуючи доступ до процесу прийняття рішень, так і формувати егалітарні мережі обміну досвідом та артикуляції інтересів на глобальному та локальному рівнях. Вже зараз інформаційно-комунікативні технології використовують для підвищення рівня прозорості, підзвітності та ефективності державних органів (наприклад, поширення концепції відкритих даних у державній політиці). Таким чином, вони є глобальним продуктом, створення якого зумовлено науково-технічною революцією, та який є придатним до використання на місцевому рівні для задоволення інтересів спільнот. Однак, варто розуміти що доступ до інформаційно-комунікативних технологій у світі нерівномірний, так само він

може відрізнятися в межах однієї держави, тому вони одночасно сприяють і соціальному розшаруванню, і згуртуванню [49, с. 36-37].

Інформаційно-комунікативні технології в межах глокалізації можуть використовуватися для підвищення рівня соціальної інклюзивності та розвитку загалом. Так, вони є засобом поширення знань та інформації, які можуть бути використаними для набуття нових компетенцій. Окрім того, інформаційно-комунікативні технології є інструментом залучення громадян до процесу прийняття рішень через сервіси електронної демократії. Потенційно, вони також можуть використовуватися для зменшення рівня поляризації в суспільстві та вирішення конфліктів.

Таким чином, глокалізація дозволяє по-новому осмислити взаємодію державних та недержавних акторів на місцевому рівні, а через використання інформаційно-комунікативних технологій вносить зміни у демократичні процедури, розширюючи смислове наповнення терміну електронна демократія та партисипація. В аспекті взаємодії державних та недержавних акторів на місцевому рівні важливо звернутися до поняття публічності та здатності діяти спільно у розумінні, в якому їх подає Г. Арендт, адже взаємодія відбувається саме з тих питань, які мають публічний інтерес.

Як зазначає М. Захарченко, поняття політичного та публічного є одним з ключових у для філософії Г. Арендт. Так, політичне для Арендт є конститутивною сферою людського буття, воно пронизує усі сфери людського життя та формується там, де індивід потребує Іншого для власного осмислення. Це пов'язує політичне з публічним, оскільки останнє є сферою людської комунікації [25, с. 20-21].

У роботі «Становлення людини» Г. Арендт відзначає, що публічна сфера означається гласністю, саме публічність переконує індивіда у дійсності, реальності тих чи інших процесів та явищ. Публічність як така, на думку філософині, стосується спільного проживання, співіснування людей, публічна сфера вчить індивідів існувати поруч з іншими індивідами не лише переймаючись про теперішнє, але й орієнтуючись на наступні покоління.

Утворюється спільний світ, у якому зустрічаються унікальні індивіди. У цьому спільному світі людина має право висловлювати свою позицію і набуває значення така позиція саме через її трактування іншими, оскільки кожен розуміє її по-своєму. Спільний світ надає дійсності речам через споглядання та трактування речей спільнотою людей, спільнота спостерігає одну і ту ж річ, але бачить її крізь призму індивідуальних досвідів, у різноманітті трактувань. Саме у різноманітті поглядів і сила спільного світу, його ж кінець настає тоді, коли встановлюється лише одне, єдино правильне розуміння речей, ідей чи процесів. Таким чином, публічність черпає свої сили з плюралізму, який притаманний демократичним суспільствам. Г. Аренд, продовжуючи свої роздуми про спільний світ пише, що здатність людини говорити та діяти є чинником її включення до публічної сфери. Так, на думку філософині, мовлення та дії людини підкреслюють її унікальність та підсилюють існування спільного світу [5, с. 55-61].

В контексті спільних дій Г. Арендт трактує поняття політичної влади, пишучи, що влада відповідає людській здатності не просто діяти, а діяти спільно, узгоджено. Влада не є індивідуальною, вона належить групі й існує доти, доки існує група. Владою може володіти лише той, кого група нею наділила від свого імені [4, с. 52].

Продовження позиції Г. Арендт можемо знайти у працях Ю. Габермаса. Так, представник Франкфуртської школи осмислює здатність людини до мовлення через поняття дискурсу та комунікативної дії. Дискурс є способом відтворення згоди, віднайдення спільних точок, які були втрачені внаслідок недоліків комунікації, в той час як комунікативна дія є некритичним обміном інформацією. Дискурс можливий між індивідами, які визначають один одного як суб'єктів комунікації. Комунікативну дію філософ протиставляє інструментальній дії, головною ціллю якої є досягнення поставленої мети навіть за рахунок маніпуляції іншими. Інструментальна дія не сприяє взаємопорозумінню та пошуку консенсусу, тому вона є антиподом комунікативної дії [14, с. 52].

Ю. Габермас також розвиває ідеї Г. Арендт про публічний простір, хоча дослідники і мають відмінні погляди на витoki публічності. Публічна сфера не ототожнюється з державою та ринком, певним чином вона є незалежною від них, а участь у ній ґрунтується на добровільній основі. На його думку, суть публічної сфери полягає у артикуляції інтересів суспільства. Приватні індивіди, які збираються для обговорення суспільних проблем та утворюють таким чином громадськість, виробляють спільну думку щодо можливих векторів розвитку держави та альтернативних варіантів прийняття рішень [15, с. 77]. Філософ розглядає три ключові умови формування публічного простору: рівність учасників комунікації, відсутність примусу до комунікації; темою комунікації має бути важлива для всіх учасників проблема; у процесі комунікації відсутні будь-які заборони чи обмеження. Габермас виділяє два типи публіки, які беруть участь у дискусії: сильна (інституціолізована) та слабка (неінституціолізована) [15, с. 80]. В певному сенсі під терміном «сильна публіка» можемо розглядати інститути громадянського суспільства (офіційно зареєстровані ГО, які активно провадять свою діяльність) або ж добре організовані, але незареєстровані, ініціативні групи.

У роботі «Структурна трансформація публічної сфери: дослідження щодо категорії буржуазного суспільства» Ю. Габермас розглядає декілька важливих питань, що стосуються участі громадян у дискурсі та їхньої включеності у публічну сферу. Так, дослідник піднімає проблему доступу до дискурсу, оскільки соціально-економічні позиції індивідів можуть впливати на можливість обговорення та вирішення політичних проблем [15, с. 63]. Цю проблему вирішує відкритість дискурсу, в тому числі для жінок та меншин. Сьогодні забезпечити відкритість та доступ до процесу обговорення стало простіше, оскільки цю функцію можуть виконувати соціальні медіа чи спеціально створенні застосунки. Хоча, розвиток технологій породив і чимало проблем для деліберації, оскільки стали можливими нові технології маніпуляції громадською думкою, про що і застерігав Ю. Габермас у згаданій роботі.

Поняття комунікації є ключовим для теорії деліберативної демократії Ю. Габермаса. Ця форма демократії ґрунтується на таких умовах комунікації, за яких політичний процес має на меті досягнення розумних цілей шляхом встановлених процедур [13, с. 389]. Відповідно до позиції Ю. Габермаса, дискурс може призвести до консенсусу, якщо виконуються такі умови: всі учасники обговорення мають рівне право для участі в ньому; вони мають рівне право на артикуляцію власної позиції або критики позиції інших; вони висловлюють свої істинні позиції; учасники вступають в обговорення без зовнішнього примусу [2, с. 91].

Комунікація у політичному процесі може здійснюватися на двох рівнях: офіційному чи державному, на якому взаємодіють органи державної влади (наприклад, комунікація на офіційному рівні відбувається у парламенті, коли депутати обговорюють той чи інший законопроект); та неофіційному чи недержавному, на якому взаємодіють актори громадянського суспільства. Неофіційний рівень комунікації впливає на офіційний через акумуляцію інтересів, формування громадської думки, на офіційному ж рівні відбувається перевтілення цих імпульсів на адміністративні рішення (таких підхід співзвучний з трактуванням політичної системи Д. Істоном). Громадська думка має на меті контролювати процес прийняття рішень та критикувати неприйнятні варіанти зі сторони громадянського суспільства. Габермас виділяє два основних елемента деліберативної демократії: інституціоналізований процес обміну думками у суспільстві та процес формування суспільної думки у неінституціоналізованому публічному просторі [13, с. 389-391].

До концепції деліберативної демократії одним з перших звернувся Дж. Бесет у статті «Деліберативна демократія: принцип більшості в республіканській державі» [46]. У праці «Тихий голос розуму: деліберативна демократія і американська система державної влади» дослідник відстоював ідею, що для американської системи правління притаманні деліберативні практики з метою обмеження свавілля більшості з одночасним забезпеченням

влади деліберативної більшості (обрані представники народу). На думку Дж. Бесета, основи деліберативного правління закладені в Конституції США з метою: нейтралізації фракції більшості; обмеження законодавчої влади виключно функцією законотворення; обрання лише компетентних політичних лідерів для управління; створення інституційного дизайну, який би сприяв розвитку деліберативного процесу [8, с. 29]. Така система утворює правління деліберативної більшості, коли влада втілюється на основі деліберативного відчуття спільності шляхом зважених та обґрунтованих рішень громадян. Сам ж політичний деліберативний процес Дж. Бесет визначає як обговорення суттєвих переваг державної політики, обговорення суспільного блага, яке є зовнішнім для тих, хто приймає рішення [8, с. 21].

Учасники деліберативного процесу мають бути відкритими до обговорення та не боятися визнавати власні помилки. У цьому контексті думки Дж. Бесета близькі до роздумів Ю. Габермаса про умови дискурсу між індивідами. Результати ж деліберативного процесу, як зазначає Дж. Бесет, можуть втілюватися на трьох рівнях: національному, місцевому, міжнародному [8, с. 74]. Тобто, дослідник говорить, що процес деліберативної не прив'язаний до масштабу проблеми і може застосовуватися для вирішення різних типів проблем та залучати акторів різних рівнів.

Дж. Бесет, як і Ю. Габермас, розглядає феномен громадської думки. Дослідник виділяє два її типи: спонтанна, яка ґрунтується на почуттях та емоціях; обґрунтована, яка формується внаслідок осмислення інформації та аргументів. Саме другий тип має бути основою державного управління [8, с. 55].

Інший дослідник деліберативної демократії - Дж. Фішкін вважає, що одним з головних недоліків ліберальної моделі демократії є конструювання політичної волі народу під час виборів, тому деліберативна демократія може стати новим підґрунтям легітимації влади. Деліберативна демократія має ряд переваг, які здатні підсилити демократичність політичної системи: по-перше, інституціолізоване обговорення в процесі прийняття рішень здатне призвести

до більш ефективного управління, адже в процесі обговорення виявляють реальні потреби суспільних груп; по-друге, деліберативні інституції можуть стати протиположністю політичних еліт, які втрачають довіру зі сторони населення, та популістів, які грають на настроях виборців.

Дж. Фішкін вважає, що головною особливістю деліберативної демократії є сприяння зваженому аналізу аргументів «за» та «проти» при розгляді можливих альтернатив прийняття рішень шляхом участі громадськості (учасники процесу обговорення мають формуватися шляхом випадкової репрезентативної вибірки) [64, с. 140]. При цьому, дослідник розрізняє партисипативну демократію та деліберативну, вважаючи, що друга є значно ефективнішою, адже надає перевагу якісному показнику, а не кількісному. Дж. Фішкін також обговорює три вектори критики деліберативної демократії: це елітарна модель демократичної практики; авторитетні представники групи можуть впливати на думку цієї групи; процес дискусії може сприяти поляризації різних груп в середині держави. Як показує досвід проведених Дж. Фішкіним досліджень, цю критику та ризики можна нівелювати при побудові дизайну процесу обговорення [64, с. 142-143].

Так, під час проекту з деліберативного опитування в Уганді, який відбувся в регіоні гори Елгон у двох районах - Будуда та Буталежа, дослідник здійснив опитування таким чином, що думка громадян аналізувалася до процесу обговорення та після представлення та обдумування можливих варіантів рішень. Таким чином було здійснено два контрольні заміри. Було створено вибірково репрезентативну вибірку, якій надавалася інформація щодо альтернативних варіантів рішень. Взагалі, Дж. Фішкін вважає, що доступність інформації є ключовою для процесу прийняття рішень та деліберативного обговорення, оскільки дозволяє громадянам прийняти зважене рішення. Описаний процес опитування громадської думки дослідник називає деліберативним опитуванням, яке презентує репрезентативну та проінформовану думку. На основі такого опитування може втілюватися дорожня карта реалізації певної політики [64, с. 145].

У статті «Експериментуючи з демократичним ідеалом: деліберативне опитування та громадська думка» Дж. Фішкін та Р. Ласкін визначають деліберацію як розгляд конкуруючих позицій. Процес розгляду конкуруючих позицій має бути: інформативним (аргументи мають ґрунтуватися на фактах та даних); збалансованим (обговорюються як аргументи, так і контраргументи); добросовісним (учасники мають ставитися один до одного ввічливо та з повагою); предметним (аргументи розглядаються по-суті); всебічним (всі точки зору, що мають підтримку, повинні бути розглянутими) [65, с. 285]. Як бачимо, вимоги до процесу деліберації у Ю. Габермаса, Дж. Бесета та Дж. Фішкіна є схожими.

Цікаве трактування деліберативної демократії пропонує політологиня Х. Лейндемор, яка розглядає цю модель як частину «відкритої демократії». Процес обговорення є ключовим для відкритої демократії, водночас, вона здатна нівелювати недоліки партисипативної демократії, яка абсолютизує процедуру виборів. Така демократія ґрунтується на двох ключових принципах: інклюзивності та рівності. Інклюзивність передбачає що кожен дорослий громадянин має частку влади в суспільстві. Рівність ж означає, що така частка влади є однаковою для всіх. Вона проявляється у тому, що одна людина має один голос там, де має місце голосування, коли ж відбувається голосування, то рівність проявляється у тому, що кожен має однакове право бути почутим, а коли необхідне представництво - кожен має право обиратися, щоб стати представником [72, с. 52].

Дослідниця вважає, що інклюзивність та рівність є системоутворюючими принципами вищого порядку для відкритої демократії. Вони найкраще розкриваються у принципах нижчого порядку, а саме в: обговоренні; мажоритарності (більшість має вирішальний голос, якщо неможливо досягнути консенсусу), комплексному представництві, ротатії та відкритості. У межах нашого дослідження важливо розглянути два з перелічених принципів, а саме обговорення та відкритість. Так, обговорення передбачає вирішення проблем шляхом публічного обміну аргументованими

позиціями між рівними громадянами. Під відкритістю Х. Лейндемор розуміє можливість громадян контролювати обраних представників за допомогою їхнього відкликання або подачі власних законопроектів чи альтернативних варіантів рішень. Відкритість забезпечує гнучкість політичної системи, її адаптацію до нових викликів [72, с. 58-60]. Окрім цього, відкритість політичної системи сприяє підзвітності органів влади, зменшує корупційні ризики у державному управлінні. Так, наприклад, впровадження політики відкритих даних в Україні дозволяє аналізувати статки державних службовців (через подання та опублікування декларацій на сайті Національного агентства з питань запобігання корупції). У концепції Х. Лейндемор відкритість є ключовою вимогою для політичних демократичних режимів, у XXI столітті вона може забезпечуватися через розвиток технологій, поширення Інтернету чи посилення ролі соціальних медіа.

Українська дослідниця М. Захарченко виділяє такі основні риси деліберативної демократії: взаємність, публічність, звітність. Під взаємністю мається на увазі, що всі громадяни у процесі деліберації мають ставитися один до одного як до рівного собі [25, с. 158]. Взаємність дозволяє включити маргіналізовані групи (жінки, меншини) до процесу деліберації, що є важливим і в українському контексті. Публічність забезпечує рівний доступ громадян до процесу обговорення та є вимогою до влади відповідати за власні висловлювання [25, с. 158]. В Україні питання публічності стає все більш актуальним, особливо після запуску антикорупційної реформи та започаткування практики декларування статків публічними особами. Таким чином, публічність в нашій державі є одним з інструментів антикорупційної політики. Звітність ж означає, що рішення мають прийматися на основі раціональних аргументів [25, с. 158]. Прикладом впровадження звітності в українському парламенті можемо вважати спроби створення парламентської служби, яка б дозволила якісно підвищити рівень прийнятих державних рішень.

Відповідно до здійсненого аналізу концепцій деліберативної демократії можемо виділити такі основні вимоги до процесу обговорення: позиції, що висловлюються учасника, мають бути аргументованими та базуватися на достовірній інформації (тобто, не будь-яке обговорення є деліберацією); учасники мають вступати в процес обговорення добровільно, без зовнішнього примусу (ця вимога мінімізує можливість обговорення в недемократичних режимах, де не забезпечено виконання базових прав громадянина); учасники обговорення мають толерантно ставитися один до одного, критикувати позицію, а не особистість, яка її висловила (для виконання цієї вимоги у суспільстві має бути такий рівень політичної культури, який би не трактував відмінні позиції як «ворожі»). Виконання перелічених вимог є радше ідеальним типом, який важко втілити в умовах навіть західних консолідованих демократій.

Чимало теоретиків деліберативної демократії говорять про те, що процес обговорення має базуватися на даних та достовірній інформації. З розвитком технологій інформація стала одним з виробничих ресурсів, окрім цього, можемо спостерігати дві суперечливі тенденції, які існують одночасно: поширення fake news, теорій змов та активізація різного роду пропаганди з одного боку, а з іншого – створення організацій, які спеціально займаються спростуванням недостовірної інформації та перевірки фактів (fact-checking organizations).

Про те, що дані є інструментом політичної боротьби говориться дослідження «Політичне значення візуалізації даних: чотири основні перспективи» Т. У. Нерланда. Норвезький дослідник пише, що не лише дані як такі є інструментом політичного впливу, а й форма їхнього подання. Так, візуалізація даних може впливати на процес публічного обговорення (деліберації), підтримувати певні ідеологічні переконання, бути засобом політико-адміністративного управління та впливати на взаємодію між державою та громадянином [78, с. 65].

Оскільки публічний простір є посередником між індивідами та їхніми інтересами, громадянським суспільством та тими, хто приймає рішення, інформація, на основі якої обираються найкращі альтернативи можливих рішень є критично важливою. Тому, в межах публічного обговорення візуалізація даних (наприклад, кількість вуглецю в атмосфері при обговоренні змін клімату, або ж концентрація російських військ вздовж україно-російського кордону) сприяє формуванню громадської думки щодо тих чи інших питань. Таким чином, візуалізація даних може стати частиною обміну аргументами у процесі обговорення [78, с. 68].

В контексті нашого дослідження також цікавою є думка Т. У. Нерланда про те, як візуалізація даних може впливати на взаємовідносини між громадянином та державою. Оскільки в межах деліберативної демократії участь громадянина не обмежується тільки актом голосування на виборах, а розглядається значно ширше, в тому числі через залучення до прийняття рішень, візуалізація даних може стати як інструментом формування знань про політичну систему, так й використовуватися з метою маніпуляції. Технологічний розвиток, поширення концепції відкритих даних та підвищення цифрової грамотності населення дозволяє перетворити інформацію на інструмент політичної активізації населення [78, с. 68].

На основі розглянутих концепцій деліберативної демократії можемо зробити кілька важливих висновків. По-перше, деліберативна демократія має справу з публічним простором, у якому взаємодіють рівні індивіди. Доступ до цього простору є інклюзивним, хоча і ставить певні вимоги перед учасниками, серед таких вимог можемо назвати: при розгляді альтернативних варіантів рішень необхідна апеляція до раціональних аргументів, а не до емоцій; учасники мають проявляти гнучкість позицій, тобто вони мають бути здатними сприйняти та прийняти позиції інших індивідів, якщо вони є більш прийнятними; участь у публічній сфері має відбуватися добровільно, без зовнішнього примусу та маніпулювання.

По-друге, деліберативна демократія як така покликана вирішити одну з головних проблем демократичних політичних режимів – проблему легітимності політичної влади. Вже зараз зрозуміло, що вибори не можуть бути єдиним джерелом легітимності, демократія потребує додаткового механізму легітимації як обраних представників, так і прийнятих рішень. Одним з таких механізмів є деліберация – обговорення у публічній площині можливих варіантів розвитку політичної системи. У ХХІ столітті цей процес зазнає трансформацій під впливом глобалізації, глокалізації та розвитку технологій. Так, з'являються концепції електронної демократії. Електронні інструменти здатні як спростити взаємодію між владою та громадянами, так і призвести до нових проблем через використання маніпулятивних технологій.

По-третє, деліберативна демократія є дієвим механізмом як розширення можливостей громадян брати участь у процесі прийняття рішень, так й інструментом зменшення рівня конфліктності серед існуючих інтересів в суспільстві та підвищення рівня консенсусу.

Загалом, відповідно до розглянутих концепцій деліберативної демократії можемо зазначити, що основними її характеристиками, які є особливо важливими в контексті глокалізації та посилення ролі місцевих акторів є прозорість (доступність інформації про об'єкт обговорення, процедури, критерії прийняття рішень), рівність (обговорення відбувається за принципом «рівний рівному»), толерантність (визнання права інших на відміну позицію) та інклюзивність (штучні бар'єри до залучення процесу мають бути відсутніми) обговорення. Окрім цього, деліберативна демократія характеризується підвищенням легітимності політичних рішень, оскільки рішення приймаються спільно та з метою створення загального блага; прийняті рішення є якіснішими та здатні ефективніше втілюватися в життя, оскільки приймаються на основі врахування більшого обсягу інформації, а їхнє виконання підтримується більшою кількістю людей; оскільки метою деліберации є сприяння встановленню загального блага, індивіди, які беруть участь у процесі відмовляються від приватних інтересів. Саме ці

характеристики є визначальними для деліберативного дискурсу, під час якого державні та недержавні актори спільно ухвалюють політичні рішення. Саму ж модель деліберативної демократії можемо визначити як спосіб прийняття рішень шляхом раціонального обговорення можливих варіантів зі сторони громадянського суспільства.

Якщо розглядати масштаб деліберативної демократії, тобто на якому рівні відбувається залучення громадян до процесу обговорень, то можемо говорити про загальнонаціональний та місцевий. Видається, що саме на місцевому рівні процес деліберації є найпродуктивнішим, адже громадяни безпосередньо вирішують проблеми, які їх стосуються (підтвердженням цієї тези є той факт, що більшість публічних технологій орієнтуються саме на локальний рівень, а не загальнонаціональний). З розвитком технологій цей процес стає доступнішим та простішим, адже дозволяє створювати нові, раніше недоступні, інструменти для комунікації між владою та громадянами. Деліберація на місцевому рівні є виміром глокалізації у кількох іпостасях: по-перше, можуть вирішуватися проблеми, які мають глобальне значення, але чітку локальну спрямованість (наприклад, зміна клімату); по-друге, сам процес деліберації може бути наслідком глокалізації та глобалізації (наприклад, використання інформаційно-комунікативних технологій при обговоренні проблем та альтернативних варіантів рішень). Таким чином, можемо говорити про оглобальнення, коли локальні деліберативні практики запозичуються та адаптуються представниками іншої місцевості, а також про омісцевлення, коли загальносвітові проблеми (а також інструменти комунікації) набувають локального контексту.

Останні два десятиліття розвивається концепції електронної демократії (е-демократії) та електронного врядування (е-врядування), які є особливо актуальними в контексті глокалізації. Сьогодні існують такі 4 основні підходи до визначення цих понять. Так, перший підхід розглядає електронне врядування як використання мережі Інтернет для надання інформації про органи влади та послуги, які вони забезпечують. Другий підхід розглядає ці

поняття як використання інформаційно-комунікативних технологій з метою надання доступу до інформації та послуг для громадян та бізнесу й підвищення їхньої демократичної участі. Третя групи визначень розглядає електронне врядування як спосіб просування електронної демократії. А четверта пояснює електронну демократію як ширше поняття, ніж електронне врядування [93, с. 644].

Досліджуючи перспективи е-демократії С. Кліфт пише, що е-демократія, е-врядування та створення громадських мереж допоможе ефективніше брати участь у політиці, управляти та виконувати державну роботу. Дослідник визначає е-демократію як використання інформаційних та комунікаційних технологій та стратегій «демократичними секторами» (уряд, політичні партії, ЗМІ, громадянське суспільство та групи інтересів й тиску, міжнародні організації) в політичних процесах на місцевому, регіональному, державному та міжнародному рівнях. Е-врядування дослідник розглядає під терміном «представницьке е-врядування» та вважає, що він описує активність державних інститутів у вимірі е-демократії. С. Кліфт виділяє такі основні аргументи, які доводять необхідність залучення громадян до процесу прийняття рішень та вироблення політики: участь громадян дозволяє покращити її якість, оскільки залучає додаткову експертизу при її вироблені; забезпечує кращу та швидшу відповідь на нові виклики; забезпечує прозорість, відкритість та підзвітність державних органів; збільшує довіру до влади [54].

На нашу думку, е-врядування є похідним від поняття е-демократії, яка означає процес залучення громадян до демократичного політичного процесу через використання інформаційно-комунікативних технологій. Е-врядування в такому випадку є інструментом, через який державні органи комунікують з громадянами, тобто висвітлює лише одну сторону демократичної взаємодії держава-громадянин. Як буде показано далі, в межах е-демократії існує і взаємодія громадянин-держава, де саме індивід є ініціатором комунікації.

ОЕСР розглядає е-демократію на трьох рівнях: одностороннє надання інформації владою (е-врядування); двосторонні відносини, коли громадяни можуть висловити свою думку з приводу тих чи інших питань; партнерська взаємодія, коли громадяни активно залучені до процесу творення політики (взаємодія громадянин-держава) [47, с. 3].

Як бачимо, основна мета е-демократії, як і деліберативної демократії – залучення громадян до процесу обговорення можливих альтернативних варіантів, зменшення їхньої відчуженості від політичного процесу.

Чимало дослідників вважають, що розвиток технологій і посилення ролі знань на міжнародній арені сприятиме поширенню універсальних демократичних цінностей та демократизації загалом. Так, Я. ван Дейк та К. Хакер визначають е-демократію як набір спроб практикувати демократію не обмежуючись часом, простором чи іншими фізичними умовами, використовуючи при цьому інформаційно-комунікативні технології як доповнення традиційної політичної діяльності. Таким чином, е-демократія поєднує в собі як представницьку, так і демократію участі, при цьому більше влади має передаватися народу, який озброєний інформаційно-комунікативними технологіями. Вона також покликана подолати різницю між кіберпростором, який розвивається швидше, ніж здатність до адаптації політичної системи. Е-демократія дає можливість: створювати глобальні транскордонні мережі, виводити на новий рівень свободу слова та поширювати інформацію, створювати нові вільні асоціації. Також, прихильники е-демократії стверджують, що нові технології дозволяють індивідам вийти за межі обмеженого простору і часу через спілкування в мережі, а можливість отримання доступу до необмеженої інформації допоможе вилікувати хвороби сучасної демократії [83, с. 12].

Якщо розглядати способи покращення якості демократії через застосування інформаційно-комунікативних технологій, то тут можна виділити наступні: по-перше, розширення участі громадян поліпшить якість прийнятих рішень у політичних мережах; по-друге, підвищення рівня участі

громадян поліпшить якість наданих послуг; по-третє, громадянська участь сприятиме формуванню соціального капіталу, а це здатне підвищити легітимність політичних рішень та зміцнити культуру відповідальності; по-четверте, обмін інформацією між учасниками мережі здатний збільшити довіру до мережі; по-п'яте, покращення інформаційної безпеки дозволить покращити продуктивність мережі через підвищення ефективності обміну інформацією [87].

Привабливість концепції е-демократії породила у політологічному дискурсі думку, що нові технології відіграють визначальну роль у прагненні спільнот до змін у політичній системі. Так, представник «кібер оптимістів» К. Ширкі вважає, що соціальні медіа стали основним засобом координації та мобілізації сучасних протестних рухів, адже новий інформаційний ландшафт створює умови, за яких індивіди усвідомлюють спільну ціль своєї діяльності. Також, соціальні платформи дозволили підняти на нечуваний раніше рівень можливості висловлювати власну думку і обмінюватися інформацією [27]. На думку К. Ширкі, Інтернет дає можливість спілкуватися «багатьом з багатьма» одночасно, а засоби інформації перестали бути просто джерелами інформації, перетворившись на місце управління. Самі ж користувачі мережі тепер не просто споживають пропоновану інформацію, а стають її виробником (яку далі можуть використовувати класичні ЗМІ, творячи про цьому так звану «громадянську журналістику»). Ще одним надбанням інформаційно-комунікативних технологій є те, що громадяни отримали можливість контролювати політичний процес (наприклад, під час виборів, фіксуючи порушення на телефон і викладаючи докази в соціальні мережі) [91].

К. Ширкі вважає, що циркуляція багатьох ідей і нової інформації, яка викликана науково-технічною революцією, обов'язково призведе до соціального поступу через обговорення та дискусії. В цьому основна особливість соціальних медіа, адже вони надають доступ для висловлення позицій різноманітних соціальних акторів та формування нових поглядів на існуючі проблеми. Поширення інформації також грає на руку як опозиції, яка

може висвітлювати діяльність влади, а у випадку тиску, може привернути увагу міжнародної спільноти, так і самим учасникам протестних рухів, які в разі застосування насилля по відношенню до них, можуть негайно викласти докази в мережу, що ще більше дискредитує режим [91].

Однак, не всі науковці притримуються погляду, що розвиток інформаційних технологій сприяє процесам демократизації. Існує школа так званих «кібер скептиків», які притримуються позиції, що інформаційно-комунікативні технології можуть використовуватися авторитарними режимами з метою власної легітимації. Одним з найвідоміших представників даного напрямку – Є. Морозов, який вважає, що авторитарні режими за допомогою інформаційно-комунікативних технологій стають ще більш репресивними і протиставляє цю думку твердженню, що нові медіа можуть допомогти у демократизації. Морозов також заперечує тезу і про те, що соціальні мережі здатні змінити протікання протестів. Дослідник зазначає, що «iPod лібералізм» не призводить до того, що жителі Ірану чи Китаю неодмінно будуть прагнути встановлення демократії у власних державах [79].

Актуальним також є питання пропаганди і маніпуляції через використання Інтернету у недемократичних державах. Є. Морозов зазначає, що у таких випадках використовується технологія «спінтернету», яка полягає у використанні різноманітних блогерів та лідерів думок для висвітлення діяльності уряду держави у позитивному світлі. Такий механізм є набагато ефективнішим за цензуру, адже, як мінімум, не дає з'явитися та поширитися негативному повідомленню. Саме за таким принципом висвітлювалася справа в Китаї в лютому 2009 року під назвою «Сховатися від кішки», коли 24-річний китаєць загинув у в'язниці. За офіційною версією, ув'язнений помер, коли грав хованки і вдарився головою об стіну. З метою зменшення суспільної напруги та негативних коментарів у мережі, владними колами було відібрано чотири блогери, яких було відправлено на місце інциденту та які потім написали про це у свої блоги. За декілька днів про подію забули [76].

Ще однією особливістю використання нових технологій у диктаторських державах є феномен «авторитарного обговорення», який полягає у видимій, уявленій дискусії щодо певного питання. Саме таким чином у свідомості індивідів формується думка про легітимність державного устрою, а також розділяється провина за прийняті рішення між суспільством і владою. З іншого боку, авторитарні режими здатні збирати Dig Data з відкритих джерел інформації, таких як Facebook чи Twitter, зокрема про активістів та їхні контакти [76].

Підтримує таку точку зору й канадський журналіст М. Гладвел, який вважає, що основна проблема соціальних медіа полягає у тому, що вони формують «слабкі зв'язки». Їхня специфіка полягає у тому, що платформи на зразок Facebook-у чи Twitter-у дають змогу контактувати з людьми, з якими індивід в реальному житті можливо ніколи не зустрінеться, або, в кращому випадку, підтримувати зв'язки зі своїми знайомими. Це є хорошим джерелом для генерації нових ідей та інформації, інколи соціальні мережі можуть спонукати до дій, які приносять соціальне визнання та похвалу. Але дуже рідко такий тип зв'язку призводить до соціальної активності на зразок протестів. На думку М. Гладвела, активність, яка пов'язана з високим рівнем ризику притаманна саме «сильним зв'язкам». Їх автор трактує як тип взаємодії між індивідами, основою якого є довіра та рішучість спільно боротися із небезпекою, адже саме такі групи можуть розраховувати на успішність своїх дій. Ще однією відмінністю онлайн активізму від традиційного є те, що другий побудований на основі ієрархії та має встановлений центр прийняття рішень і лідера. В той же час, інтеракції між індивідами в мережі не контролюються єдиним центральним органом, рішення приймаються шляхом консенсусу (якого важко досягнути), а зв'язки особи з групою є вільними. Це дозволяє мережі бути стійкою і адаптуватися у ситуаціях, коли рівень ризику є низьким [68].

Якщо аналізувати логіку «кібер оптимістів» та «кібер скептиків», то можна дійти висновку, що перші наголошують на тому, що інформаційні

технології і їхні похідні створили унікальну можливість для обговорення проблем, мобілізації населення, виявлення пануючих інтересів в суспільстві, контролю влади, боротьби з цензурою, поширення демократичних принципів та включення індивідів у процес прийняття рішень. Другі ж акцентують увагу на тому, що соціальні медіа можуть використовуватися й авторитарними режимами для підвищення власної легітимності, а також роблять індивіда аморфним та нездатним критично мислити і сприймати інформацію.

Як бачимо, питання того, чи підвищує використання Інтернет-технологій участь в політиці та чи здатні вони позитивно вплинути на процес прийняття рішень є досить дискусійним. Важливо зрозуміти, чи здатні інформаційно-комунікативні технології залучити до політичної участі нових громадян, а не надати нові інструменти для вже активної частини населення. Так, К. Л. Шлозман, С. Верба та Г. Брейді у статті «Хто говорить? Політичний голос громадян у мережі Інтернет» пишуть, що використання Інтернету для отримання інформації про політику та для політичної активності вимагають не лише наявності програмного забезпечення, а й вміння пошуку інформації та розуміння політичної інформації. Відповідно до їхнього дослідження, можемо спостерігати ситуацію, коли співвідноситься рівень економічного достатку з доступом до Інтернету та вмінням користуватися ним. Згадане дослідження також показало, що Інтернетом найбільше користується вікова категорія 18-24 роки, в той час як найбільш політично активною частиною населення вікової категорії 50 років, однак, воно не так активно користується Інтернетом. Дослідження проводилося із врахуванням тих політичних активностей, які можуть існувати як офлайн, так і онлайн та не брало до уваги тих видів політичної участі, які можливі лише в онлайн форматі. Коли додатково було опитано учасників про використання соціальних мереж та інтернет-форумів для висловлення політичної позиції чи підтримки кандидата, з'ясувалося, що молоді люди значно активніше використовують Інтернет з цією метою, але рівень економічного достатку тут теж грає значну роль (чим він вищий, тим вища політична залученість в Інтернеті) [88, с. 122-133].

Підтверджуються результати дослідження К. Л. Шлозмана, С. Верби та Г. Брейді у статті Х. Джафаркарімі, А. Сіма, Р. Саадаста й Дж. М. Хі під назвою «Вплив ІКТ на посилення ролі громадян у прийнятті державних рішень». Група дослідників пише, що першим фактором, який впливає на залученість громадян до процесу прийняття рішень в Інтернеті є вік. Це пов'язано з тим, що молодші люди мають вищий рівень навичок користування персональним комп'ютером. Окрім цього, молоді люди надають перевагу використанню онлайн участі в політиці, в той час як старші – офлайн. Другий фактор – статевая приналежність, чоловіки більш схильні брати участь в політиці онлайн [93, с. 643]. Третім фактором дослідники виділили рівень освіти: чим він вищий, тим більше люди схильні долучатися до процесу прийняття рішень у будь-який спосіб. Четвертим фактором є рівень достатку, який перегукується з рівнем освіти. Чим він вищий, тим вищі показники участі в політиці (як онлайн, так і офлайн). Останнім фактором є расовий – представники різних рас по-різному долучаються до процесу прийняття рішень. Окрім цього, важливу роль грає доступ до Інтернету представників різних груп [93, с. 644].

Складно заперечувати факт, що використання інформаційно-комунікативних технологій може мати позитивні наслідки для державного управління та політичної системи загалом. Так, у статті «Е-демократія: дослідження сучасного етапу е-врядування» дослідники Т. ван дер Мір, Д. Гелдерс і С. Роттє розглядають вплив формування та впровадження концепції е-врядування на прозорість, відкритість та залученість громадян. На думку дослідників, прозорість відноситься до обсягу наданої владою інформації про внутрішню роботу, процедури та процес прийняття рішень у державних органах. Прозорість може стати основним інструментом вдосконалення демократії та забезпечення підзвітності [75, с. 493]. Підзвітність державної влади забезпечує її відкритість, під якою дослідники мають на увазі ступінь інтерактивного реагування державних органів на запити на інформацію та послуги, а також безпосередній зворотній зв'язок, який надається на вимогу громадян [75, с. 495-496]. Залученість ж відображає попит громадян на

впровадження е-врядування [75, с. 497]. Т. ван дер Мір, Д. Гелдерс і С. Роттє проаналізували ряд досліджень, які показують, що громадяни схильні підтримувати впровадження е-врядування. Важливий момент, який показала робота Т. ван дер Мір, Д. Гелдерс і С. Роттє: громадяни використовують державні засоби е-врядування з метою отримання інформації, а не комунікації з державними органами [75, с. 500]. Це говорить про те, що потрібно знайти нові інструменти комунікації, оскільки державні не є достатньо ефективними.

Висновок до Розділу 2

Глокалізація вплинула на взаємодію спільнот та індивідів з державою та органами влади. Вона дозволяє спільнотам висловлювати інтереси та побажання щодо можливих векторів розвитку через акторів громадянського суспільства. Взаємодія локальних гравців та держави відбувається в публічному просторі, який дозволяє індивідам діяти спільно та наділяти владою певних суб'єктів.

Взаємодія у публічному просторі проходить у формі дискурсу між рівними громадянами, які намагаються вирішити проблеми використовуючи раціональні аргументи. Дискурс породжує нову форму легітимності – деліберативну, оскільки рішення приймаються шляхом обговорення та вироблення спільного бачення вирішення проблем. Таким чином, деліберативна демократія ґрунтується на тезі, що громадяни мають залучатися до процесу прийняття рішень не лише в період виборів. В контексті глокалізації деліберативна демократія дозволяє спільнотам реагувати на глобальні проблеми через вимоги підзвітності, прозорості та відкритості політичної влади. Глокалізація в контексті деліберації проявляється і тоді, коли спільноти реагують на глобальні проблеми в локальному контексті.

У XXI столітті деліберативні практики стають можливими для втілення і в онлайн форматі. Розвиток технологій сприяв розробці концепцій е-демократії (використання інформаційно-комунікативних технологій у політичному процесі на різних рівнях) та е-врядування (використання інформаційно-комунікативних технологій з метою покращення роботи

державної влади), які неоднозначно сприйняті дослідниками. Так, якщо одні вважають, що е-демократія здатна сприяти демократизації політичної системи, підвищенню рівня її прозорості та підзвітності, інші наголошують увагу на тому, що інформаційно-комунікативні технології можуть використовуватися з метою маніпуляції, а залучення громадян до використання платформ е-демократії не є всеохопним та має ряд соціальних перешкод (вік, стать, рівень освіти та фінансового благополуччя).

РОЗДІЛ 3 ВИКОРИСТАННЯ ПУБЛІЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ДЕМОКРАТІЇ В УМОВАХ ГЛОКАЛІЗАЦІЇ

Глокалізація актуалізувала проблему залучення громадян до процесу прийняття рішень та формування політики, адже класична теорія представницької демократії не є достатньою підставою легітимації політичною влади. Глокалізація політичних процесів не може бути втілена і через пряму демократію, скільки участь кожного громадянина держави просто фізично неможлива. Одним з можливих вирішень окресленої проблеми є впровадження практик деліберативної демократії в державне управління та громадську активність. З розвитком інформаційно-комунікативних технологій, це стало набагато легше, оскільки Інтернет і засоби зв'язку дозволяють залучити все більшу кількість громадян до діалогу з владою, при цьому значно зменшуючи вартість такого процесу.

Деліберативні практики прийняття рішень все частіше втілюються в контексті е-демократії та е-врядування. З цією метою і використовуються публічні технології, які створені для того, аби краще та ефективніше налагоджувати комунікацію між державою та суспільством. Публічні технології за розумного використання здатні вирішувати основну проблему представницької демократії – проблему легітимності прийнятих рішень: громадські технології залучають громадян до процесу прийняття рішень, відбувається деліберативний процес легітимації влади, а державні технології підвищують ефективність органів державної влади, забезпечують прозорість, відкритість та підзвітність.

Часто складається ситуація, за якої важко зробити поділ між державними та громадськими технологіями. Так, існують випадки, коли публічні технології починають розроблятися у громадському секторі, але передаються на постійне користування державі, оскільки можуть містити сенситивну інформацію, або ж їхнє обслуговування є занадто витратним для однієї громадської організації. Можемо спостерігати і ситуацію, коли

платформи, що розроблені громадськими організаціями, можуть переходити у розпорядження державних органів влади або координуватися спільно з останніми. Так, функціонал застосунку «SaveEcoBot» (чат-бот, який поєднує дані про забруднення, забруднювачів та інструменти захисту довкілля, розробка інструменту розпочалася як проєкт ГО «Save Dnipro» [86]) розширено через сервіс «Скарги на забруднення», який розроблено спільно з Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України, Держпродспоживслужбою та Державною екологічною інспекцією України. Скориставшись сервісом, користувач може направити скаргу до Державної екологічної інспекції України, Державної служби України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів, або ж органів місцевої влади [30].

Державні технології створюються на основі державних даних про стан справ у різних сферах, вони дозволяють оцифровувати великі об'єми інформації з метою покращення державних послуг, підвищення ефективності діяльності органів влади, їхньої прозорості та відкритості і, як наслідок, зменшення кількості помилок у роботі тих чи інших органів та витрат на державне управління [52].

Першим сервісом, який можна вважати повноцінною державною технологією є проєкт e-Estonia, який створено в 1997 році та який продовжує функціонувати і сьогодні. Цей сервіс об'єднав 99% державних послуг онлайн серед яких: оплата паркування, електронний підпис, оплата податків, послуги зі сфери охорони здоров'я чи освіти. Не переведи онлайн лише одруження/розлучення та операції з нерухомістю [62]. Окрім оцифрування державних послуг, концепція е-врядування в Естонії ґрунтується на таких принципах: створення «посольства даних» - перенесення серверів з державними даними за кордон, зараз Естонія має таке «посольство» в Люксембурзі; голосування через Інтернет (у 2005 році провела перші загальнонаціональні вибори за таким методом); інформаційна система для урядових засідань (е-кабінет) дозволяє членам уряду у режимі реального часу

отримувати необхідну інформацію щодо питань, які виносяться на обговорення, система також дозволяє приймати рішення, щодо яких немає заперечень без додаткового обговорення, що оптимізує час його виконання, е-кабінет дозволив скоротити час урядових засідань з 5 годин, до 1,5. Безпека даних забезпечується через використання блокчейн-технологій, вхід в систему е-врядування відбувається через персональну ID-картку громадянина [62].

Громадські технології мають на меті забезпечення благополуччя громадян. Так, вони інформують, залучають та поєднують державну владу з громадянами аби покращити добробут останніх. Для громадян створення зручних громадських технологій є продовженням розвитку інформаційно-комунікативних технологій, які покращують сервіси у банківській сфері або, наприклад, у діловодстві. Тобто *civic tech* використовує ту ж логіку, яка застосовується при створенні будь-яких технологій – покращення вже наявних способів реалізації певної діяльності. Громадські технології можуть створюватися у найрізноманітніших сферах: міське управління, електронні петиції до органів влади, взаємодія із системою охорони здоров'я, об'єднання зусиль для боротьби з наслідками екологічних катастроф та ін. [52].

Однією з перших організацій, що почала розробляти громадські технології є британська неурядова організація *mySociety*. Вона створена у 2003 році з метою залучення громадян до процесу прийняття рішень. Основними цінностями організації є: справедливість, відкритість та співпраця. Вони перегукуються з основними напрямками роботи *mySociety*: прозорість (доступ до необхідної інформації для громадян, журналістів та компаній) як механізм притягнення влади до відповідальності та забезпечення її підзвітності; демократичність як спосіб залучення громадян до прийняття рішень, що безпосередньо стосуються їхніх спільнот; покращення життя громад, яке втілюється через послуги, що дозволяють покращити добробут певного населеного пункту у взаємодії з місцевою владою [77].

Згаданим напрямкам роботи відповідають сервіси, які розроблені організацією. Так, прозорість забезпечується через інструмент

«WhatDoTheyKnow», який дозволяє надсилати запити до органів державної влади та виявляти факти зловживання чи корупції. Функціонування сервісу відповідає вимогам Закону «Про доступ до інформації» [77]. В Україні існують подібні інструменти, одним з таких є «Доступ до правди», який дозволяє громадянам направляти запити розпорядникам інформації відповідно до Закону «Про доступ до публічної інформації» [19].

Забезпечення демократичного врядування втілюється через два інструменти: «TheyWorkForYou» та «WriteToThem». Перший дозволяє громадянам контролювати депутата від свого округу в загальнонаціональному чи регіональному парламенті (у Сполученому Королівстві діє мажоритарна виборча система), відслідковувати його голосування та в разі незадоволеністю діяльністю депутата сервіс переадресовує громадянина на інструмент «WriteToThem», який дозволяє зв'язатися з депутатом та висловити свою пропозицію чи невдоволення [77]. В Україні існує адаптована версія «TheyWorkForYou», над якою працювала ГО «Опора», яка має назву «Вони голосують для Тебе». Цей інструмент дозволяє аналізувати голосування депутатів у Верховній Раді України [12].

Для покращення добробуту громад mySociety створила сервіс «FixMyStreet», який дозволяє громадянам комунікувати з місцевою владою щодо розв'язання проблем місцевого благоустрою [77]. В Україні існує подібний інструмент від «Фонду Східна Європа» під назвою «Відкрите місто» [9].

Аби громадські технології були ефективними, мають бути виконані такі умови: вони мають бути вбудованими в державну інфраструктуру, відповідати національному законодавству та специфіці; про технологію повинні знати користувачі, тобто потрібно подбати про PR-кампанію; створений інструмент повинен бути простим у використанні та функціональним [71].

Загалом, публічні технології можемо класифікувати по таких сферах та проблемах, які вони вирішують [71]:

- платформи, які сприяють залученню громадян до громадської активності та процесу прийняття рішень. Наприклад, у багатьох державах існує механізм подання електронних петицій на загальнонаціональному, регіональному та/чи місцевому рівнях. В Україні на загальнонаціональному рівні громадяни можуть подавати петиції до Президента України та Кабінету Міністрів України, окрім цього, існують сервіси для подання електронних петицій на рівні міст;
- е-послуги та посилення е-врядування. Чи не найкращим прикладом тут є кейс «єМалятко» - це електронний сервіс, що об'єднує 9 державних послуг, які необхідні при народженні дитини на одній платформі. Ця послуга розроблена українською неурядовою організацією «Фонд Східна Європа» спільно з Міністерством цифрової трансформації України [21];
- платформи, які створені для контролю влади. Так, сервіс «DOZORRO» відслідковує державні закупівлі, які відбулися з порушеннями під час проведення закупівель «ProZorro», інструмент розроблений командою ГО «Трансперенсі Інтернешнл Україна». «DOZORRO» має пряму інтеграцію з базою даних ProZorro, тому коли тендер публікується на державній платформі, він дублюється на «DOZORRO» з можливістю коментування процесу закупівель та їхніх результатів зі сторони бізнесу [55];
- платформи, які забезпечують можливість порівняння (наприклад, витрат державного бюджету у різних роках та ін.). Наприклад, «Золото партій» - онлайн платформа, яка надає інформацію про фінансування та витрати політичних партій в Україні та дозволяти порівнювати й аналізувати інформацію по окремій партії або по тому, хто здійснив фінансування. Платформа створена командою ГО «Чесно» [26];

- платформи на яких розміщена інформація державних органів (відкриті державні дані, декларації та ін.). Найбільшою такою платформою в Україні є «Єдиний державний веб-портал відкритих даних», на якій розміщено 36 606 наборів даних від розпорядників даних [20];

Публічні технології здатні значно підвищити рівень прозорості державної влади. Поняття прозорості вживається відповідно до підходу Б. Файнела та К. Лорда, які у статті «The Surprising Logic of Transparency» подають таке визначення: «прозорість включає правові, політичні та інституційні елементи, які роблять інформацію про внутрішні характеристики державного управління та суспільства доступною для учасників як усередині внутрішньої політичної системи, так і поза нею. Прозорість збільшується за рахунок будь-якого механізму, що призводить до публічного розкриття інформації, будь то вільна преса, відкрите управління, слухання або діяльність громадських організацій, яка стимулює оприлюднення об'єктивної інформації про уряд» [63, с. 321]. У наведеному визначенні прозорість характеризується як властивість політичної системи.

Український дослідник І. Корж вважає, що поняття «прозорість» означає доступність інформації про внутрішню діяльність органів влади. Розуміння прозорості через доступність інформації цікаве не лише в контексті політичної системи (як надання інформації про внутрішні процеси), а й в глобальному вимірі, оскільки може поширюватися на діяльність міжнародних фінансових інституцій та артикулювати запит громадськості на вплив у процесі прийняття рішень [28, с. 23].

Глокалізація загалом та демократизація технологій й інформації зокрема дозволили громадським організаціям по-новому здійснювати адвокацію щодо забезпечення прозорості діяльності політичної системи. Одним з ключових підходів до розуміння та впровадження прозорості врядування є концепція відкритих даних (open data). Відповідно до визначення Європейського порталу

даних, відкриті (державні) дані стосуються інформації, яка збирається, виробляється або оплачується державними органами і доступна у вільному доступі для повторного використання з будь-якою метою [97].

До основних переваг використання відкритих даних відносять: підвищення ефективності державних послуг; економічне зростання через створення нових інноваційних послуг та бізнес-моделей; покращення соціального добробуту через підвищення участі громадян у процесі прийняття рішень, співпрацю та соціальні інновації [97].

Рух за відкриття державних даних сьогодні стає глобальним. Так, Open Data Index налічує 94 країни. Станом на початок 2021 року Україна посідає у ньому 31 місце (для порівняння, у 2015 році Україна опинилася на 54 місці) [80]. Окрім відповідного індексу, існує Міжнародна хартія відкритих даних, яка встановлює принципи та кращі практики урядування на основі відкритих даних. Хартія була створена за ініціативи ООН у 2015 році. За шість років існування, до Хартії приєдналося 79 держав та місцевих органів влади (в тому числі Україна та міста Дніпро, Львів, Запоріжжя, Дрогобич, Івано-Франківськ, Хмельницький, Тернопіль, Вінниця, Чернівці, Кропивницький, Маріуполь) [95].

Міжнародна хартія відкритих даних у своїй діяльності притримується та пропагує такі принципи з впровадження відкритих даних:

1. Відкриті за замовчуванням (державні дані мають публікуватися без додаткових запитів. Закритість певних даних повинна бути обґрунтованою);
2. Своєчасність та всебічність (дані мають бути актуальними та повними);
3. Доступність та зручність (дані мають бути безкоштовними з відкритою ліцензією та в машиночитальному форматі);
4. Порівнювальність та сумісність (чим більше якісних наборів даних викладено, тим ефективніше їхнє використання);

5. Покращення управління та залучення громадян (відкриття державних даних залучає громадян до політичного процесу та підвищує прозорість й ефективність державних послуг);
6. Інклюзивний розвиток та інновації (використання відкритих даних для створення нових продуктів та сервісів) [94].

У 2018 році Кабінет Міністрів затвердив «План дій з реалізації принципів Міжнародної хартії відкритих даних». Так, на державному рівні втілюються такі заходи з реалізації політики відкритих даних: створюється відповідна нормативна база; проходить аудит даних та розробляється реєстр відкритих даних у органах місцевого самоврядування; модернізуються інформаційні системи для експорту даних у відкритих машиночитаних форматах; створюються структурні підрозділи або посади у галузі управління даними; відбуваються консультації з бізнесом та громадськістю щодо відкриття наборів даних та ін [32].

Відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації», у нашій державі існує публічна інформація у формі відкритих даних. Це публічна інформація у форматі, що дозволяє її автоматизоване оброблення електронними засобами, вільний та безоплатний доступ до неї, а також її подальше використання. Розпорядники інформації зобов'язані надавати публічну інформацію у формі відкритих даних на запит, оприлюднювати і регулярно оновлювати її на єдиному державному веб-порталі відкритих даних та на своїх веб-сайтах. Публічна інформація у формі відкритих даних дозволена для подальшого використання та поширення, в тому числі з комерційною метою [23]. Тобто, законодавством України дозволено використовувати відкриті дані для створення нових продуктів та сервісів.

Сьогодні в Україні більшість публічних технологій створюється на основі відкритих даних. Так, серед них варто виділити «Opendatobot» – платформа для роботи з відкритими державними даними, яка містить інформацію з 12-ти основних реєстрів та аналітику, що створена на їхній

основі (наприклад, скільки фізичних осіб-підприємців було створено за конкретний місяць). Діяльність спрямована на надання необхідної інформації для захисту бізнесу (наприклад, інформація про зміну власників, борги чи судові процеси та ін.) [31]; «Суд на долоні» - аналітичний інструмент для пошуку, дослідження та візуалізації судових рішень. Платформа містить усі судові рішення, що опубліковані починаючи з 2018 року та дозволяє отримувати статистику по схожим судовим процесам, прогнозувати результати справи, отримувати рекомендації щодо адвокатів та ін. [40]; «Пошуково-аналітична система.007», сервіс, який дозволяє дослідити використання державних коштів: аналізувати тендери, контрагентів, контракти та ін. [34]; «Антикорупційний монітор», на якому розміщуються результати громадської антикорупційної експертизи державних закупівель [3].

Публічні технології мають ряд позитивних наслідків для суспільства та держави. Так, вони заохочують участь громадян в політичному процесі, адже роблять його зрозумілішим, а доступ простішим. Public tech також роблять функціонування органів влади прозорим та підзвітним, адже є інструментами контролю. Вони також зменшують корупційні ризики у політичній системі та державному управлінні, адже, наприклад, дозволяють виявляти зв'язки між депутатами та бізнесовими групами, або ж аналізувати процедуру державних закупівель. Окрім цього, публічні технології здатні підвищити ефективність процесу прийняття рішень. Так, використання відкритих даних з різних джерел (державних та приватних компаній) дозволяє оптимізувати транспортну систему в місті, оскільки дає можливість дослідити завантаженість по тим чи іншим маршрутам. Оскільки частина публічних технологій, зокрема громадських, є потужними аналітичними інструментами, вони здатні робити інформацію про ті чи інші процеси чи явища доступною та явною. Громадські технології також є потужним чинником розвитку ринку інформаційних послуг, оскільки вони здатні як робити систему ведення бізнесу прозорішою та безпечнішою для інвесторів за допомогою інструментів аналізу, які пропонують, так і самі громадські технології є продуктом, який

може створювати додану вартість (якщо вони не розроблені громадськими організаціями), адже базуються на інноваційних бізнес-моделях (наприклад, формат підписки).

В Україні активний розвиток публічних технологій розпочався у 2015 році з внесенням змін до вже згаданого Закону України «Про доступ до публічної інформації» [23] та прийняття Постанови Кабінету Міністрів України №836 «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» [33]. Саме з цього почалося створення громадських технологій на основі відкритих даних. В контексті дії цих нормативно-правових актів створено та модернізовано «Єдиний державний веб-портал відкритих даних», який є однією з перших державних технологій в Україні. А одними з перших громадських технологій в Україні є сервіси «CityScale», який дозволяє проаналізувати ринок нерухомості, виявити незаконні забудови (через аналіз дозвільних документів на будівництво), аналізувати рівень злочинності в тому чи іншому районі міста та екологічного забруднення [51]; «YouControl» - сервіс, що дозволяє аналізувати та досліджувати надійність контрагентів (через історії судових позовів, боргів, схеми зв'язків між компаніями) та захищати бізнес від рейдерських захоплень, репутаційних втрат та корупційних ризиків [100].

Розробка та впровадження публічних технологій є складовою «Концепції розвитку електронної демократії в Україні», яка схвалена Кабінетом Міністрів України в 2017 році. Мета даної концепції полягає у створенні інструментів е-демократії, які б сприяли залученню громадян до участі в політичних процесах. Найпоширенішими інструментами в концепції визнаються електронні консультації, електронні петиції, електронні звернення, бюджети участі (громадські бюджети). У «Концепції» також присутня дефініція участі, яку важливо розглянути в контексті нашого дослідження. Так, участь визначається як: «долучення громадян і представників громадянського суспільства за власною ініціативою до розвитку самоврядування, формування та реалізації державної політики, а

також її моніторингу та оцінки, що передбачає двосторонню взаємодію суб'єктів владних повноважень і громадян, розгляд та/або врахування отриманих пропозицій за прозорими процедурами». Таким чином, участь громадян в політичному процесі повинна впливати на формування політики, а також сприяти підзвітності, прозорості та відкритості діяльності органів державної влади [37].

Серед основних проблем, які покликана вирішити концепція, наводяться такі: «низький рівень залучення суб'єктів громадянського суспільства до процесів удосконалення державної політики, а також до імплементації її окремих інструментів; відсутність достатньої електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів і недостатній рівень розвитку інформаційної інфраструктури; відсутність даних щодо доступності використання нових інструментів електронної демократії для осіб з інвалідністю, зокрема із сенсорними порушеннями (в тому числі слуху та зору); наявність цифрової нерівності внаслідок недостатньо розвиненої інфраструктури доступу до Інтернету залежно від географічного положення та типів населених пунктів» [37]. Тобто говориться про те, що інститути громадянського суспільства недостатньо залучені до процесу творення інструментів е-демократії, рівень розвитку інформаційної інфраструктури є незадовільним, а доступ до наявної інфраструктури не є інклюзивним. Одним з можливих шляхів вирішення цієї проблеми є запровадження нових та підвищення кількості застосовуваних інструментів електронної демократії на загальнодержавному та місцевому рівні.

Відповідно до цієї концепції можемо вважати публічні технології інструментами електронної демократії (звісно, не всі, адже деякі публічні технології не зосереджуються на взаємодії громадянин-держава чи бізнес-держава, а, наприклад на взаємодії бізнес-громадянин), а саму концепцію – дорожньою картою по розробці та розвитку публічних технологій.

Однією з найвідоміших українських громадських технологій є платформа електронної демократії від «Фонду Східна Європа» та

Міністерства цифрової трансформації України під назвою «E-DEM», яку створено з метою налагодження комунікації між місцевими органами влади та жителями. Цей сервіс об'єднує відразу декілька інструментів взаємодії місцевої влади та громадян, серед них: «Громадський бюджет», «Місцеві електронні петиції», «Відкрите місто», «Консультації з громадськістю». Особливість цієї платформи полягає у тому, що аналогів за переліком послуг поки не існує в Україні, хоча і є відповідники щодо окремих інструментів. Підключення до платформи є безкоштовним, але потребує запиту від представника органу місцевого самоврядування, підписання меморандуму між місцевою владою та «Фондом Східна Європа», а також значних зусиль зі сторони місцевої влади щодо підтримки функціонування платформи на місцевому рівні (не матеріальних, а «політичної волі» щодо реалізації взаємодії з місцевими мешканцями). Платформа діє на всіх території України, що підконтрольна уряду [58].

«Громадський бюджет» як частина платформи дозволяє мешканцям пропонувати свої проекти місцевого розвитку та, разом з цим впливати на розподіл коштів з місцевого бюджету на інші проекти шляхом голосування. Зараз на платформі виділено окремо «Шкільний громадський бюджет», який дозволяє школярам реалізовувати проекти в своїх школах. Такий крок обґрунтований тим, що школи як установи здатні акумулювати значну підтримку і, таким чином, створювати дисбаланс у фінансуванні та спотворювати конкуренцію між іншими, не шкільними проектами. Аби проект був підтриманий, він має пройти такі етапи: подання, розгляд, голосування, обрання переможців, реалізація. Станом на квітень 2021 року було подано 5840 проектів, серед них підтримано 1003 проекти на суму 602 114 616 грн. Серед підтриманих проектів можемо назвати такі: реконструкція баскетбольного майданчика у сквері Цементників у Здолбунівській МТГ; Новітнє освітлення частини Першого-Другого мікрорайону у місті Первомайськ та багато ін [57].

Громадський бюджет як такий в Україні законодавчо незакріплений, але місцева рада відповідно до ст. 25, 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» місцева рада приймає Положення «Про громадський бюджет» та може виділяти кошти на фінансування проєктів, які пропонують громадяни [24]. Така практика дозволяє залучити громадян до використання муніципальних коштів через підтримку тих чи інших проєктів, які відповідають інтересам містян. Таким чином, відбувається деліберативний розподіл коштів місцевих бюджетів. У вже згаданій «Концепції розвитку електронної демократії в Україні» присутнє таке визначення: «бюджет участі (громадський бюджет) - механізм взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю, спрямований на залучення громадян до участі в бюджетному процесі, зокрема шляхом прямої демократії, через визначення пріоритетів бюджетних витрат чи подання проєктів, об'єднання в проєктні команди, голосування за такі проєкти, здійснення контролю за їх реалізацією» [37]. Тобто, запропонований на платформі механізм відповідає розумінню законодавця.

«Місцеві електронні петиції» забезпечують вплив мешканців на місцеву владу через подання електронних петицій. За допомогою інструменту можна подати або підтримати петицію до органу місцевої влади у своєму населеному пункті. Якщо петицію підтримує встановлена кількість осіб шляхом її підписання, то вона виноситься на розгляд міської (сільської чи селищної) ради [60]. Електронні петиції до органу місцевого самоврядування подаються відповідно до вимог статті 23-1 Закону України «Про звернення громадян». Якщо електронна петиція не набрала необхідної кількості голосів, то після завершення голосування вона розглядається як звернення громадян. Відповідно до кількості жителів, яка проживає у населеному пункті, електронна петиція має набрати таку кількість голосів для її розгляду:

- до 1000 жителів – не менше ніж 50 підписів;
- 1000 - 5000 - не менше ніж 75 підписів;
- 5000 - 50 000 - не менше ніж 100 підписів;

- 100 000 – 500 000 - не менше ніж 250 підписів;
- 500 000 – 1 000 000 – не менше ніж 500 підписів;
- від 1 000 000 - не менше ніж 1000 підписів [22].

Станом на квітень 2021 року було подано 4799 електронних петицій, які підтримало 747 768 осіб [60]. Серед петицій на підтримку яких триває набір підписів можемо назвати такі: «Створити ландшафтний парк в Обухівській ОТГ, селі Таценки» (необхідно 100 підписів); «Про збереження статусу сільського та I-II ступенів за Дмитрівським ЗЗСО I-III ступенів №29 Краматорської міської ради Донецької області, враховуючи тип сільської місцевості» (необхідно 250 підписів) та ін.

«Концепція розвитку електронної демократії в Україні» визначає електронні петиції як: «колективне звернення в електронній формі у вигляді тексту скарги (протесту) та/або пропозиції, на яку адресат (суб'єкт владних повноважень) публічно оголошує про свою позицію щодо згоди чи незгоди по суті петиції, інформує про аргументи у разі незгоди та організовує спільну з авторами та їх прихильниками роботу з розроблення та втілення плану реалізації петиції у разі згоди» [37]. У цьому випадку механізм місцевих електронних петицій відповідає розумінню концепції.

«Відкрите місто» - платформа, яка дозволяє взаємодіяти громадянам та органам місцевої влади чи комунальним підприємствам. Сервіс дозволяє повідомляти про проблеми в населеному пункті та направляти їх на вирішення до відповідного органу. Наприклад, на платформі громадяни залишили такі звернення: «Відсутність освітлення на прилеглій території. Місто Чернівці, Шевченківський район, вулиця Полетаєва, 25», або ж «Підтоплення дороги. Місто Кременчук, Крюківський район, Чорноморська вулиця, 64А».

Рекомендується такі строки відповіді на заявлену проблему: до 2-х днів її перевірка, на 3-й день прийняття в роботу відповідальною комунальною організацією. Найчастіше повідомляється про такі проблеми як розміщення незаконних рекламних конструкцій, незаконне будівництво, ями на дорогах та

ін. Станом на квітень 2021 року через інструмент вирішено 26 103 проблем у 85 містах України. Окрім цього, інструмент має розділ «Корисні об'єкти», який дозволяє мешканцям наносити на інтерактивну карту різні об'єкти: лікарні, школи, дитячі майданчики, парковки та ін. [9].

«Консультації з громадськістю» є інструментом е-врядування та дозволяє органам місцевого самоврядування залучати пропозиції громадян щодо розвитку населених пунктів, виносити на обговорення проекти документів та проводити опитування громадської думки. На платформі присутні три модулі: консультації, опитування, обговорення нормативно-правових актів. Консультації дозволяють опублікувати можливу альтернативу вирішення того чи іншого питання з його подальшим обговоренням. Наприклад, у м. Підгородне проходить консультація «Яким чином боротись із стихійними сміттєзвалищами?». Опитування можуть бути прості (пропонується варіант відповідей) чи складні (є можливість ранжування варіантів чи редагування відповідей), через цей інструмент ОМС можуть дізнаватися позицію мешканців з того чи іншого питання. Так, у місті Славута проходило опитування «Створення навчальної лабораторії 3-D друку та моделювання». Обговорення проектів нормативно-правових актів дозволяє безпосередньо залучати громадян до процесу прийняття рішень на місцевому рівні. Цим інструментом скористалася Слов'янська міська рада та проводить обговорення «Про встановлення на території Слов'янської міської територіальної громади ставок єдиного податку для фізичних осіб-підприємців першої та другої груп платників єдиного податку» [59].

У «Концепції розвитку електронної демократії в Україні» присутнє таке визначення електронних консультацій: «форма публічних консультацій, що передбачає, зокрема, оприлюднення проектів актів органів державної влади або питань, що потребують вирішення, для отримання пропозицій та зауважень» [37]. Як бачимо, інструмент «консультації з громадськістю» відповідає дефініції електронних консультацій, яке пропонує Кабінет Міністрів України.

Платформа «E-DEM» об'єднала найзатребуваніші сервіси комунікації між громадянами та місцевою владою в Україні. Є багато схожих за функціоналом платформ у світі, однією з таких є іспанський сервіс «Decidim», який створений у 2017 році міською радою Барселони. «Decidim» дозволяє будь-якій організації (міська рада, університет, неурядова організація) налагодити процес консультацій з громадськістю через опитування, громадський бюджет участі чи обговорення пропозицій. Вона доступна для модифікації в процесі адаптації під кожний конкретний випадок через використання відкритого коду при створенні [66]. Окрім Барселони платформа використовується в інших містах Королівства Іспанія та за кордоном (загалом 47 міст), наприклад: Нантер (Французька Республіка), Какогава (Японська Держава), Хельсінкі (Фінляндська Республіка) та ін. [50].

Платформа має чотири модулі:

1. «процеси участі» дозволяють створювати, активувати та управляти інструментами залучення громадян, наприклад – бюджет участі, сесії стратегічного планування чи вибори учасників комітетів;
2. «асамблеї» забезпечують можливість створювати групи, які періодично зустрічаються та обговорюють встановлений порядок денний й приймають відповідні рішення. Модуль дозволяє громадянам дізнаватися про такі зустрічі та брати в них участь, коментувати рішення;
3. «консультації» створені для проведення референдумів та проведення дебатів з визначених тем, результати консультацій потім публікуються на ресурсі;
4. «ініціативи» дозволяють розміщувати громадські пропозиції та проєкти з метою їхнього обговорення та втілення [66].

Модулі мають багатокomпонентну складову, яка включає: пропозиції (дозволяють громадянам створювати та порівнювати наявні пропозиції);

голосування (дозволяє підтримувати пропозиції, встановлювати квоту для підтримки); результати (розгляд пропозицій закінчується опублікуванням результатів щодо втілення чи відхилення); підзвітність (забезпечує контроль над розглядом пропозицій через аналіз прогресу втілення); зустрічі (призначення зустрічей з органами влади чи ініціативними групами, інформування про майбутні зустрічі, час та місце проведення); тексти (засіб аналізу текстової інформації) [66].

На платформі втілена можливість і деліберативного обговорення, що особливо актуально для локальних спільнот, де громадяни вирішують питання місцевого розвитку. Вона втілюється через такі механізми: конференція (для організації значних подій створюється окрема launch page); опитування; сортування (наприклад, кандидати на певний пост сортуються випадковим чином, що забезпечує їхню рівність); коментарі (підсилюється процес обговорення та обміну думками через можливість реакції на коментарі інших); сторінки та блоги (створюються з метою надання більш детальної інформації про певну проблему, або для висвітлення серії дописів); сповіщення (платформа сповіщає про додання будь-яких нових обговорень, ініціатив та ін.); інформаційний бюлетень (платформа надсилає розсилку для користувачів, аби вони не пропустили важливих новин) [66].

Як бачимо, платформи «E-DEM» та «Decidim» мають кілька однакових за механізмом реалізації інструментів, а саме бюджет участі та консультації з громадськістю. Особливістю ж платформи «E-DEM» є наявність сервісів «Місцеві електронні петиції» та «Відкрите місто», в той же час платформа «Decidim» має більше інструментів для ініціювання процесу деліберації (наприклад, через можливість призначення зустрічей, відображення профілів учасників обговорення та ін.), окрім того, іспанський інструмент може впроваджуватися не лише на рівні органу місцевого самоврядування, а й в університетах чи неурядових організаціях. Тому, рекомендацією для платформи «E-DEM» щодо її покращення є створення додаткових сервісів, які б забезпечували деліберативний процес, наприклад, через громадські

слухання у режимі онлайн, що особливо актуально в період пандемії COVID-19, але оскільки Програма «EGAP», в межах якої створена українська платформа триває до 2023 року [35], існує часова обмеженість на реалізацію цього компоненту. Після закінчення Програми також важливо визначити подальшу долю платформи «E-DEM», найвірогідніше, що вона буде передана на баланс Міністерства цифрової трансформації України. У такому разі її майбутнє пов'язавано зі спадковістю політичної влади та політичною волею до подальшого розвитку платформи. Відмінності платформ на цьому не закінчуються, хоча вони є публічними технологіями, але «E-DEM» можемо класифікувати як громадську технологію, оскільки основним її розробником є неурядова організація, в той же час, «Decidim» є державною технологією, оскільки розроблена вона муніципалітетом Барселони.

Як бачимо, публічні технології і справді здатні стимулювати участь громадян у процесі прийняття рішень, оскільки створюють зручну інфраструктуру для цього. Але вони не можуть бути панацеєю від усіх проблем та викликів демократії, оскільки теж мають свої обмеження. Окрім того, державні технології можуть бути небезпечним інструментом в умовах авторитарних політичних режимів. Так, створена на основі інформаційно-комунікативних технологій китайська система соціальних кредитів, яка поширюється на громадян, організації та підприємства, має на меті підтримку системи соціалістичної ринкової економіки. Система соціальних кредитів втілюється у сфері державного адміністрування (створення досьє державного службовця), торгівлі (кредитування якості продуктів та діяльності підприємств), соціальних послуг (створення системи чорних списків науковців, об'єднань та ін.) та в судовій системі (створення більш прозорих судових органів). Як зазначено в офіційних документах, система соціального кредитування створення для формування поведінки громадян та інституцій, таким чином влада прагне підвищити рівень загальної довіри у суспільстві [90]. Але, науковці та політики в ліберальних демократія не поділяють такого

підходу, особливо зважаючи на те, як китайська влада поводить себе з тибетцями чи уйгурами.

Система соціальних кредитів у країнах з усталеними ліберальними цінностями розглядається як втручання держави в приватне життя громадян, оскільки за ту чи іншу дію людина нараховуються бали, які впливають на її соціальний статус та можливості. Так, якщо в громадянина низький бал, він не може дозволити собі купити житло чи віддати дитину у дитячий садок [70]. Таким чином, політична система створює базу даних, де визначає «надійних» та «ненадійних» громадян, вона не орієнтується на добровільне залучення громадян до процесу формування політики, а диктує йому патерни поведінки, а в разі невиконання карає за це.

Інформаційно-комунікативні технології також можуть застосовуватися в корисливих цілях з метою впливу на ту чи іншу групу, формування її поглядів та схилення до певного політичного вибору. Підтвердженням цієї тези є скандал, який розгорівся довкола Cambridge Analytica та пов'язаний з виборами президента США у 2016 році. Дана компанія працювала над виборчою кампанією Дональда Трампа та звинувачується в зборі інформації про більше ніж 50 мільйонів користувачів Facebook й порушенні федерального закону про вибори, зокрема положення про втручання іноземних громадян у прийняття рішень в США [48].

Збір інформації відбувався через додаток «thisisyourdigitallife», де користувачу пропонувалося пройти тест на визначення особистих якостей. Оплата за проходження тесту здійснювалася через Facebook та передбачала отримання дозволу до приватної інформації користувача. Зокрема, надавався доступ до контактних даних та місця розташування. Додаток також отримав доступ до інформації друзів з метою покращення взаємодії з користувачем, а це дозволило розширити можливість накопичення інформації. Отримані результати були використані для побудови алгоритмів, які б аналізували профілі та визначали особливості електоральних вподобань. На основі отриманої інформації було створено 253 прогнози, націлених на те, як може

проголосувати певний індивід. Тобто, риторика, яка б підходила невротичній, екстравертованій особистості відрізнялася б від повідомлення, націленого на емоційно стійкого інтроверта. Так, для невротичних людей висвітлювалися повідомлення із закликами посилити безпеку, для сумлінних виконавців – про можливість досягнення успіху, а для відкритих особистостей – про можливість персонального розвитку [69].

Окрім небезпеки використання інформаційно-комунікативних технологій з метою впливу на громадян або їхнього контролю, використання публічних технологій має й інші обмеження. По-перше, вони не є цілком доступними та інклюзивними. Йдеться про те, що доступ до Інтернету не є універсальним благом для всіх. Так, відповідно до дослідження Міністерства цифрової трансформації України, понад 17 тисяч населених пунктів не мають провайдера Інтернет-послуг, а більше 4 млн українців мешкають у селах, де немає якісного фіксованого Інтернету [1]. Відповідно до дослідження Державної служби статистика України, у 2019 у міських поселеннях 76,3% домогосподарств мають доступ до Інтернету вдома, в той час як у сільських поселеннях лише 44,1%. Окрім цифрової нерівності, важливою проблемою використання публічних технологій з метою посилення громадської участі в політиці є вміння користуватися комп'ютером та Інтернетом. Так, дослідження Державної служби статистика України показало, що за критерієм вміння надсилати лист через електронну пошту з вкладеними файлами можуть 48,8% населення, що користується комп'ютером у міській місцевості та 34,3% населення у сільській місцевості. Якщо ж розглядати статеву приналежність, то тут прослідковується значний дисбаланс у вмінні підключати пристрої до комп'ютера (модем та ін.) на користь чоловіків 18,9% що користується комп'ютером проти 10,5% жінок. Щодо кореляції між віком та вмінням користуватися комп'ютером, то чим старша людина, тим нижчий у неї рівень навичок [18, с. 26]. Це говорить про те, що навіть за умови створення якісних, потрібних суспільству та технологічно інклюзивних публічних технологій, не всі громадяни матимуть рівний доступ до них, адже не матимуть можливості

скористатися ними через відсутність Інтернет-зв'язку чи невміння користуватися технікою.

Загалом, публічні технології хоч і є інструментом посилення процесу деліберації та залучення громадян до політики, але вони не можуть бути вирішенням усіх проблем представницької демократії, оскільки неможливо забезпечити доступ до цих технологій усім громадянам. Тут є декілька факторів, по-перше, як вже зазначалося, цифрова нерівність у підключенні до Інтернету та невміння користуватися технікою, по-друге, у кожному суспільстві існують маргіналізовані групи, які не є учасниками політичного процесу і в офлайн форматі, по-третє, участь в політичних процесах – це особистий вибір кожного, який залежить від мотивації індивіда, яка часто є наслідком дії найрізноматніших чинників. Тому, рівень залучення громадян до політики через публічні технології є наслідком не лише суто технологічних чинників (зручність певної платформи), а й соціокультурних та економічних.

Отже, публічні технології є інструментом, який сприяє залученню громадян до процесу прийняття рішень, тобто вони є практиками деліберативного політичного процесу, який здатний підсилити демократичну політичну теорію. Одночасно, публічні технології є продуктом глокалізації, оскільки поєднують у собі наслідки глобалізації та формування інформаційного суспільства, з іншого боку – вони створенні для задоволення потреб локальних спільнот.

Висновок до Розділу 3

Публічні технології, які існують у формі державних (створенні для покращення роботи державних органів влади, підвищення їхньої ефективності й покращення послуг) та громадських (створенні громадськістю чи бізнесом для полегшення взаємодії громадян з державою, підвищення рівня прозорості, відкритості та підзвітності політичної системи) вже зараз залучають громадян до процесу формування політики та прийняття рішень на національному чи локальному рівнях. Вони є деліберативними інструментами політики, адже

дозволяють ініціювати процес обговорення й таким чином легітимізувати політичну систему.

Хоча публічні технології і є деліберативним майданчиком обговорення, однак, вони не можуть стати єдиним рішенням для розв'язання проблеми взаємодії громадянина з державою, адже існують чинники, які обмежують їхнє використання. Наприклад, цифрова нерівність у доступі та вміння користуватися технологіями, а також потенціальна можливість маніпулювання вибором чи поведінкою громадян через використання інформаційно-комунікативних технологій.

ВИСНОВКИ

Дослідження теоретичних аспектів глокалізації дозволило виявити три ключові концепції: глокалізація як глобалізація (Р. Робертсон), глобалізація як глокалізація (Дж. Рітцер), глокалізація як автономна аналітична категорія (В. Рудометоф). Політичний вимір поняття глокалізація найповніше представлено у роботах З. Баумана, який піднімає питання нерівності у доступі до влади внаслідок глобалізації та глокалізації. Дослідник пише, що відбувається процес поляризації між елітами та локальними спільнотами, оскільки перші все більше глобалізуються, стають мобільнішими, а другі все більше прив'язуються до конкретного місця існування. Таким чином, влада стає асиметричною та екстериторіальною, тому політична теорія повинна запропонувати новий спосіб примирення влади та локальних спільнот. Окрім трансформації владних відносин, в контексті політики глокалізація проявляється через актуалізацію локального у процесі формування політики (трансформація ідентичностей, посилення ролі акторів місцевої політики: спільнот, неурядових організацій та міст).

Для глокалізації є важливими кілька ключових положень: це двосторонній зв'язок, не лише глобальне впливає на локальне (оміцєвлення), а й локальне впливає на глобальне (оглобальнення); в процесі глокалізації ми можемо визначити суб'єкта (той, хто адаптує певні практики) та об'єкта (ті практики, що адаптуються), глокалізація є владним відношенням і може розумітися в контексті м'якої сили за Дж. Наєм. Ми також можемо виділити конструктивну й деструктивну глокалізацію. При конструктивній глобальне сприймається як «інше» з яким можна вести діалог, при деструктивній – як «ворог», з яким потрібно боротися.

Як зазначалося, З. Бауман наголошує увагу на асиметричному доступі до влади внаслідок глокалізації. Цю асиметрію пропонується долати шляхом залучення громадян до процесу прийняття рішень. Особливе значення при цьому відіграють локальні спільноти, які в процесі глокалізації стають

важливим політичним актором. В межах публічного простору локальні спільноти та індивіди здатні брати участь у відкритому процесі дискурсу, наділяти владою тих чи інших суб'єктів, спільно діяти. Публічний простір розуміється як сфера людської комунікації, що навчає індивідів існувати спільно та орієнтуватися не лише на теперішнє, а й на майбутнє. Таке розуміння публічного простору призвело до виникнення концепції деліберативної демократії, яка пропонує новий механізм легітимації влади – шляхом обговорення та включення громадян в процес прийняття рішень. Процес обговорення має відповідати таким умовам: учасники мають рівне право участі в ньому, мають однакові можливості для висловлення своєї думки та аргументованої критики позицій інших, учасники висловлюють свої істинні позиції та беруть участь в обговоренні за відсутності примусу. Таким чином деліберативна демократія призводить до ефективнішого управління, адже виявляє реальні потреби громадян та спільнот, а також є протиположною обмеженням представницької демократії, де участь громадян в процесі прийняття рішень зводиться лише до епізодичних виборів. Деліберативний процес в контексті глокалізації дозволяє підсилити впливовість локальних спільнот і перетворити їх на суб'єкта політики.

З розвитком інформаційно-комунікативних технологій процес деліберації трансформується з офлайн формату в онлайн, оскільки нові технології дозволяють створювати інноваційні рішення. Так, з початком XXI століття формуються концепції е-демократії та е-врядування. Якщо е-демократія означає процес використання інформаційно-комунікативних технологій з метою залучення громадян до політичного процесу, тобто є більш загальною категорією, то е-врядування – значно вузла категорія, яка означає використання інформаційно-комунікативних технологій саме органами державної влади для підвищення ефективності своєї діяльності та надання послуг. Е-демократія та е-врядування мають значний потенціал залучення громадян до процесу деліберації, адже створюють нові майданчики для обговорення, які не прив'язані до конкретного місця (використовуються

методи екстериторіальної еліти за концепцією З. Баумана). Однак, використання інформаційно-комунікативних технологій несе і певні загрози, оскільки не створює «сильних зв'язків» (тобто таких, що спонукають до дії) між індивідами, а також має потенціал до використання з маніпулятивною метою. Окрім цього, Інтернет не є публічним простором в його класичному розумінні, адже важко встановити межу між публічними та приватними діями чи висловлюваннями, коли вони перебувають під постійним наглядом інших користувачів.

В межах концепцій е-демократії та е-врядування сформувалися нові інструменти взаємодії держави та громадян. До них відносимо публічні технології (public tech) – електронні інструменти, які сприяють покращенню комунікації між органами влади та громадянами. Вони використовуються в умовах глокалізації з метою посилення впливу локальних акторів на процес формування політики. Публічні технології розвиваються у двох напрямках: державні технології та громадські технології. Якщо перші створюють інститути влади з метою підвищення ефективності діяльності (тобто вони є елементом е-врядування), то другі створюються з метою забезпечення прозорості, підзвітності та контролю владних інститутів, націлені на те, щоб їх використовували саме громадяни, які є кінцевим бенефіціаром.

Однією з найвідоміших громадських технологій в Україні є платформа е-демократії «E-DEM», яка через доступні модулі «Громадський бюджет», «Місцеві електронні петиції», «Відкрите місто», «Консультації з громадськістю» дозволяє громадянам долучатися до процесу прийняття рішень на місцевому рівні. Проведений аналіз показав, що платформа діє в межах законодавства України, а порівняння з іспанською платформою «Decidim» дозволило зробити висновок, що український аналог потребує розширення можливості безпосередньої комунікації між громадянами. Пропонується доопрацювання платформи «E-DEM» через створення модулю «Громадські слухання онлайн».

Хоча публічні технології і забезпечують додатковий доступ громадян до процесу прийняття рішень, вони не можуть бути єдиним шляхом покращення демократичних процедур, оскільки мають ряд суттєвих перепон для функціонування. Так, вони не є інклюзивними в тому сенсі, що для користування потребують доступ до техніки та вміння нею користуватися. Особливо актуальним це питання є в країнах, що розвиваються, адже в цьому випадку використання публічних технологій залежить від рівня соціально-економічного добробуту та зумовлюється місцем проживання особи. Окрім цього існує і статева й вікова особливість використання інформаційно-комунікативних технологій (наприклад, чоловіки мають вищий рівень навичок роботи з ними, так само як і молоді люди в порівнянні зі старшими). Інформаційно-комунікативні технології також несуть небезпеку маніпулювання політичним вибором індивіда, або ж можуть використовуватися з метою регулювання приватної сфери життя, впливаючи на поведінку та заохочуючи певний тип реакцій.

Аналіз публічних технологій у контексті глокалізації показав, що відповідно до підходу Дж. Рітцера вони є новим ринком, продукт якого адаптується або ж створюється з врахуванням місцевих аспектів, тому публічні технології можемо вважати прикладом глобалізації «чогось».

Загалом, дослідження дозволило виявити зв'язок між глокалізацією, проблемою залучення громадян до процесу прийняття рішень та використанням публічних технологій як один з можливих варіантів розв'язання проблеми. Звісно, публічні технології та інформаційно-комунікативні технології не можуть повністю вирішити проблему асиметрії влади в глобалізованому світі, але вони можуть бути інструментом, який дозволить громадянам стати впливовим актором політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ

1. 17 тисяч населених пунктів не мають жодного оптичного провайдера – дослідження Мінцифри [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://thedigital.gov.ua/news/17-tisyach-naselenikh-punktiv-ne-mayut-zhodnogo-optichnogo-provaydera-doslidzhennya-mintsifri>.
2. Алхасов А.Я. От критической теории к теории коммуникативного действия: эволюция взглядов Юргена Хабермаса / А.Я. Алхасов. - Ульяновск, 2001. - 150 с.
3. Антикорупційний монітор [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://acm-ua.org/>.
4. Арендт Г. О насилии / Ганна Арендт; пер. з англ. Г. Дашевський. – Москва: Новое издательство, 2014. – 148 с.
5. Арендт Г. Становище людини / Ганна Арендт; пер. з англ. М. Зубрицька. – Львів: Літопис, 1999. – 255 с.
6. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / Зигмунт Бауман. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 112 с.
7. Бек У. Влада і її опоненти в епоху глобалізму. Нова всесвітньо-політична економія / Ульріх Бек; пер. з нім. А. Б. Григор'єва, В. Д. Сідельник. – М.:Територія майбутнього, 2007. – 464 с.
8. Бессетт Д. Тихий голос разума. Делиберативная демократия и американская система государственной власти / Джозеф М. Бессетт; пер. з англ. Ю. Шпакова. – Москва: Российская политическая энциклопедия, 2011. – 336 с.
9. Відкрите місто [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://opencity.e-dem.ua/about>.
10. Відкритий реєстр національних публічних діячів України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://pep.org.ua/uk/>

11. Внучко С. М. Політична глобалістика: навч. посіб. / Світлана Миколаївна Внучко. – Київ: ВЦП «Київський університет», 2017. – 383 с.
12. Вони голосують для Тебе [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://rada4you.org/>.
13. Габермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории / Юрген Габермас; пер. з нем. Ю. С. Медведева – Санкт-Петербург: Наука, 2001. – 417 с.
14. Габермас Ю. Комунікативна дія і дискурс - дві форми повсякденної комунікації [Електронний ресурс] / Юрген Габермас // К.: Либідь. – 1996. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/Habermas.html>.
15. Габермас Ю. Структурная трансформация публичной сферы: Исследования относительно категории буржуазного общества /под ред. М. Беляева ; пер. В. И. Иванова. — М. : Весь мир, 2016. – 344 с.
16. Дія. Державні послуги онлайн [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://diia.gov.ua/>.
17. Домбровський О.Г. Глобалізація vs глокалізація в альтернативах символічного універсуму [Електронний ресурс] / Олег Георгійович Домбровський // Стратегія розвитку України. Економіка, соціологія, право. – 2012. – № 1. – С. 84–89. – Режим доступу: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/SR/article/view/4711/4827>.
18. Доступ домогосподарств України до Інтернету у 2019 році – Київ, 2020. – 77 с.
19. Доступ до правди [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://dostup.pravda.com.ua/help/about>.
20. Єдиний державний веб-портал відкритих даних [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://data.gov.ua/>.
21. «Малятко» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://diia.gov.ua/life-situations/yemalyatko>.

22. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-19#Text>.
23. Закон України «Про доступ до публічної інформації» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.
24. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
25. Захарченко М. С. Методологічні засади деліберативної моделі демократії : дис. канд. філос. наук : 09.00.03 / Захарченко Марія Сергіївна – Київ, 2015. – 175 с.
26. Золото партій. Інструмент для зручного аналізу політичних фінансів [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zp.chesno.org/>.
27. Ланюк Є. Кібер–скептики та кібер–оптимісти – про соцмережі [Електронний ресурс] / Євген Ланюк – Режим доступу до ресурсу: <https://zbruc.eu/node/1049.тт>
28. Корж І. Ф. Право на відкриті дані – як право приватного характеру / І. Ф. Корж // Інформація і право. - 2019. - № 1. - С. 19-28. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2019_1_4.
29. Ліщинський І. Онтологічно-концептуальні засади глокалізації. / Ігор Ліщинський. // Причорноморські Економічні Студії. – 2018. – №34. – С. 20–24.
30. Міндовкілля розширило функціональність чат-боту SaveEcoBot [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://itc.ua/news/mindovkilliya-zapustilo-chat-bot-saveecobot-dlya-skarg-na-zabrudnennya-povitrya-vodi-abo-%D2%91runtu-nesankcionovane-smitt%D1%94zvalishhe-ta-shumove-zabrudnennya/>.

31. ОпенДатаБот [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://opendatabot.ua/>.
32. План дій з реалізації принципів Міжнародної хартії відкритих даних [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://data.gov.ua/pages/plan-dii-z-pryiednannia-odc>.
33. Постанова Кабінету Міністрів України №836 «Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF#Text>.
34. Пошуково-аналітична система.007 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.007.org.ua/>.
35. Програма «EGAP» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://egap.in.ua/>.
36. Прозора інфраструктура [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://portal.costukraine.org/>.
37. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації» від 8 листопада 2017 р. № 797-р [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80#Text>.
38. Робертсон Р. Глобальні модерності / Р. Робертсон, Л. Скот, Ф. Майк; пер. з англ. Т. Цимбал. – Київ: Ніка-Центр, 2013. – 400 с.
39. Семигіна Т. Глокалізація політичних процесів: синергетика глобального і локального / Тетяна Семигіна. // Наукові записки НаУКМА. Політичні науки. - 2012. - Т. 134. - С. 23-26. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAp_2012_134_7
40. Суд на долоні [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://conp.com.ua/>.

41. Сучасна політична лексика: енциклопед. словник-довідник / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Хоми Н. М. – Львів: «Новий Світ-2000», 2015. – 396 с.
42. Терборн Г. Глобализация и неравенство: проблемы концептуализации и объяснения [Електронний ресурс] / Гёран Терборн – Режим доступу до ресурсу: https://sociologica.hse.ru/data/2011/03/31/1211858172/4_1_2.pdf.
43. Фрідман Т. Лексус і оливкове дерево. Зрозуміти глобалізацію / Томас Фрідман; пер. з англ. М. Прокопович Р. Скакун. – Львів: Бібліотека журналу "І", 2002. – 621 с.
44. Andreev A. The 'Age' of Globalization. How Old is the Global World? [Електронний ресурс] / Alexey Andreev, Ilya Ilyin, Julia Zinkina – Режим доступу до ресурсу: https://www.sociostudies.org/almanac/articles/the_age_of_globalization-how_old_is_the_global_world/.
45. Bauman Z. On Glocalization: or Globalization for some, Localization for some Others / Zygmunt Bauman. // Thesis Eleven. – 1998. – №54. – С. 37–49.
46. Bessette J. Deliberative democracy : the majority principle in republican government / Joseph M. Bessette. // How democratic is the constitution?. - Washington, D.C. [u.a.] : American Enterprise Institute for Public Policy Research. – 1980. – С. 102–116.
47. Caldow, J. e-Democracy: Putting Down Global Roots / James Caldow,. // Washington, DC: Institute for Electronic Government. – 2004. – С. 1–12.
48. Cadwalladr C. and Graham-Harrison E. Revealed: 50 million Facebook profiles harvested for Cambridge Analytica in major data breach [Електронний ресурс] / Carole Cadwalladr and Emma Graham-Harrison . – Режим доступу: <https://www.theguardian.com/news/2018/mar/17/cambridge-analytica-facebook-influence-us-election>.
49. CERFE. Glocalization. Research Study and Policy Recommendations [Електронний ресурс] / CERFE. – 2003. – Режим доступу до ресурсу:

- <https://proyectoallas.net/wp-content/uploads/2018/01/Glocalization.-Research-Study-and-Policy-Recommendations.pdf>.
50. Cities, regions and organizations are already using decidim [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://decidim.org/usedby/>.
51. CityScale [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.cityscale.com.ua/index.htm>.
52. Civic Tech and Gov Tech, cutting-edge technologies to look to the future [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://wise.town/en/civic-tech-gov-tech-technologies-for-public-administrations/>.
53. Civic Tech: Solutions for governments and the communities they serve [Електронний ресурс]. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://blogs.microsoft.com/on-the-issues/2014/10/27/civic-tech-solutions-governments-communities-serve/>.
54. Clift S. E-Democracy, E-Governance and Public Net-Work [Електронний ресурс] / Steven Clift. – 2003. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.publicus.net/articles/edempubliсnetwork.html>.
55. DOZORRO [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://data.gov.ua/apps/show/109>.
56. Drori G. Unpacking the glocalization of organization: From term, to theory, to analysis / G. Drori, M. Höllerer, P. Walgenbach. // European Journal of Cultural and Political Sociology. – 2014. – №1. – С. 85–99.
57. e-DEM Громадський бюджет [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://budget.e-dem.ua/landing>.
58. e-DEM «Єдина платформа місцевої електронної демократії» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://e-dem.ua/about_us.
59. e-DEM Консультації з громадськістю [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://consult.e-dem.ua/about_us.

60. e-DEM Місцеві петиції [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://petition.e-dem.ua/khmelnysky>.
61. e-governance [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://e-estonia.com/solutions/e-governance/government-cloud>.
62. e-Estonia [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://e-estonia.com/>.
63. Finel B. The Surprising Logic of Transparency / B. Finel, K. ord. // International Studies Quarterly. – 1999. – №2. – С. 315–339.
64. Fishkin J. Applying Deliberative Democracy in Africa / J. Fishkin, R. Mayega, L. Atuyambe. // The Prospects & Limits of Deliberative Democracy. – 2017. – №3. – С. 140–154..
65. Fishkin J. Experimenting with a Democratic Ideal: Deliberative Polling and Public Opinion / J. Fishkin, R. Luskin. // Acta Politica. – 2005. – №3. – Р. 284–298.
66. General description and introduction to how Decidim works [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://docs.decidim.org/en/features/general-description/>.
67. Gilman H. R. Civic Tech for Inclusive Governance / Hollie Russon Gilman. // Columbia SIPA. – 2021. – С. 1–38.
68. Gladwell M. Why the revolution will not be tweeted [Електронний ресурс] / Malcolm Gladwell – Режим доступу до ресурсу: <https://www.newyorker.com/magazine/2010/10/04/small-change-malcolm-gladwell>.
69. Hern A. Cambridge Analytica: how did it turn clicks into votes? [Електронний ресурс] / Alex Hern. – Режим доступу: <https://www.theguardian.com/news/2018/may/06/cambridge-analytica-how-turn-clicks-into-votes-christopher-wylie>.
70. Ho A. What is China’s social credit system and why is it controversial? [Електронний ресурс] / Annette Ho // South China Morning Post. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.scmp.com/economy/china->

- [economy/article/3096090/what-chinas-social-credit-system-and-why-it-controversial](https://www.economy/article/3096090/what-chinas-social-credit-system-and-why-it-controversial).
71. Kakande A. Civic Participation: How to Use Technology to Participate [Электронный ресурс] / Arthur Kakande. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: <https://medium.com/policy/civic-participation-how-to-use-technology-to-participate-cf66c8e22c6d>.
 72. Landemore H. Deliberative Democracy as Open, Not (Just) Representative Democracy / H el ene Landemore. // The Prospects & Limits of Deliberative Democracy. – 2017. – №3. – С. 51–63.
 73. Levitt T. The Globalization of Markets [Электронный ресурс] / Theodore Levitt. – Режим доступа до ресурсу: <https://hbr.org/1983/05/the-globalization-of-markets>.
 74. May A. The design of civic technology: factors that influence public participation and impact / A. May, T. Ross. // Ergonomics. – 2018. – №61. – С. 214–225.
 75. Meer T. e-Democracy: Exploring the Current Stage of e-Government / T. van der Meer, D. Gelders, S. Rotthier. // Journal of Information Policy. – 2014. – №4. – С. 489–506.
 76. Morozov E. How the Net aids dictatorships [Электронный ресурс] / Evgeny Morozov – Режим доступа до ресурсу: https://www.ted.com/talks/evgeny_morozov_is_the_internet_what_orwell_f_eared.
 77. mySociety. Citizens make society [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.mysociety.org/>.
 78. N erland T. The political significance of data visualization: Four key perspectives / Torgeir Uberg N erland // Data Visualization in Society / Torgeir Uberg N erland. – Amsterdam: Amsterdam University Press, 2020. – С. 63–74.
 79. Pilkington E. Evgeny Morozov: How democracy slipped through the net [Электронный ресурс] / E. Pilkington – Режим доступа до ресурсу:

- <https://www.theguardian.com/technology/2011/jan/13/evgeny-morozov-the-net-delusion>.
80. Place overview [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://index.okfn.org/place/>.
81. Radugin A. ‘Glocalization’ Models for the Social Formation of the ‘Mankind Community of the Common Destiny’ / A. Radugin, L. Perevozchikova. // *Advances in Economics, Business and Management Research*. – 2019. – №47. – С. 706–708.
82. Ritzer G. Rethinking Globalization: Glocalization/Grobalization and Something/Nothing / George Ritzer. // *American Sociological Association*. – 2003. – №3. – С. 193–209.
83. Rostiashvili K. Information Society and Digital Democracy - Theoretical Discourse / Ketevan Rostiashvili. // *Scientific Journal in Humanities*. – 2012. – №1. – С. 11–15.
84. Roudometof V. Recovering the local: From glocalization to localization / Victor Roudometof. // *Current Sociology*. – 2018. – №6. – С. 801–817.
85. Roudometof V. Theorizing glocalization: Three interpretations / Victor Roudometof. // *European Journal of Social Theory*. – 2015. – №3. – С. 391–408.
86. SaveEcoBot [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.saveecobot.com/>.
87. Sabharwal M. The Role of the Information Society in Promoting a Better and a More Democratic Governance / Meghna Sabharwal. // *Journal of Public Administration and Governance*. – 2017. – №7. – С. 132–146.
88. Schlozman K. Who Speaks? Citizen Political Voice on the Internet Commons / K. Schlozman, S. Verba, H. Brady. // *Protecting the Internet as a Public Commons*. – 2011. – №4. – С. 121–139.
89. Shamsuddoha M. Globalization to Glocalization: A Conceptual Analysis / Mohammad Shamsuddoha. // *Social Science Research Network*. – 2008. – С. 1–11.

90. Shen C. F. Social Credit System in China [Электронный ресурс] / Chris Fei Shen // City University of Hong Kong. – 2019. – Режим доступа до ресурсу: https://www.researchgate.net/publication/331733377_Social_Credit_System_in_China.
91. Shirky C. How social media can make history [Электронный ресурс] / Clay Shirky – Режим доступа до ресурсу: https://www.ted.com/talks/clay_shirky_how_cellphones_twitter_facebook_can_make_history#t-48404.
92. Teubner G. Defining a changing world: the discourse of globalization / Gillian Teubner. – Miami: Miami University, 2004. – 162 с.
93. The Impact of ICT on Reinforcing Citizens' Role in Government Decision Making / H.Jafarkarimi, A. Sim, R. Saadatdoost, J. M. Hee. // International Journal of Emerging Technology and Advanced Engineering. – 2014. – №1. – С. 642–646.
94. The International Open Data Charter. Principles [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://opendatacharter.net/principles>
95. The International Open Data Charter. Our history [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://opendatacharter.net/our-history/>.
96. The Oxford Dictionary of New Words: A popular guide to words in the news – Oxford: Oxford University Press, 1991. – 333 с.
97. What is open data [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://www.europeandataportal.eu/en/training/what-open-data>.
98. Wathen M. A critical glocalization approach: attending to power in the innovation space / Maria Wathen. // Journal of Community Practice. – 2020. – №2. – С. 1–16.
99. Yoshida M. Education Between GovTech and Civic Tech / M. Yoshida, T. Thammetar. // International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET). – 2021. – №4. – С. 52–68.
100. YouControl [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <https://youcontrol.com.ua/>.